

**Ticaret Mektebinde
Verilen Eğitim Üzerine
Bir İnceleme:
“Usûl-i Ticaret Dönemi”
(1883-1916)^(*)**

**A Study on Education
Offered in Ticaret
Mektebi:
“Usul-i Ticaret Period”
(1883-1916)**

Ahmet Sait Özkul ^()**

Özet

Bu çalışmada, Türkiye’de yükseköğretimde ticaret eğitimi veren ilk kurum olan Ticaret Mektebinin, 1883-1916 yılları arasında müfredat programlarında yer alan ders içerikleri ele alınmaktadır. Türkiye’de yükseköğretimde ticaret eğitimi, 1883 yılında kurulan Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi ile başlamaktadır. Bu mektebin amacı, ticaret bilgisi konusunda yetkin “ticaret erbabı” yetiştirmektir. İşletmecilik eğitimi tarihi açısından, Türkiye’deki ticaret eğitiminin aktörlerinden biri olan Ticaret Mektebinin bu amacı gerçekleştirmek için müfredat programlarını nasıl tasarladığını görmek ve ders içeriklerindeki bilgileri tespit etmek önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada temel olarak Ticaret Mektebinin tarihçesi, öğretim yapısı ve müfredatları hakkında bilgi verilmektedir. Çalışma birincil kaynaklara dayanan tarihsel bir araştırmadır. Çalışmanın bulgularına göre, bu dönemde Türk

(*) Bu çalışmanın önceki versiyonu, Sabancı Üniversitesi bünyesinde 2016 yılında gerçekleştirilen 24. Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde “*Ticaret Mekteb-i Âlisi Ders İçerikleri Üzerine Bir İnceleme: 1883-1930, Usul-i Ticaret Dönemi*” başlığıyla sunulan bildiridir. İlk olarak bu bildirinin makaleye dönüşmesi noktasında, öncelikle yüreklenmelerinden ve sonrasında da çalışmanın gelişmesi adına kritik önem taşıyan tavsiyelerini esirgemediklerinden dolayı kıymetli hocam Behlül Üsdiken’e teşekkür ederim. Kendilerinden bildiri sunumu sonunda gelen ilk tavsiye, incelenen dönemin işletmecilik terminolojisinde kullanılan ve söz konusu dönemde işletmecilik faaliyetlerini içeren esas kavram olan “ticaret” kelimesinin, “işletmecilik” kelimesi ile ifade edilmemesi gerektiği yönündeydi. Bu değerli tavsiyeleri neticesinde, çalışmanın ilk yazılı bildiri versiyonu ve sunumu esnasında, maziye günümüze aktarmak amacıyla ve ticaret kelimesinin içerdiği anlamı karşılayacağı düşünülerek kullanılan “işletmecilik” kavramı yerine, bu makalede birinci el kaynaklarda da var olan orijinal ifade yani “ticaret” kelimesi kullanılmaktadır. Daha sonra çalışmanın gelişimine yönelik değerli fikirleri ve yönlendirmeleri için işletmecilik tarihi alan editörü Mehmet Erçek’e ve çalışmanın her sürecinde desteği olmakla beraber özellikle yayım sürecindeki emeği büyük olan Erkan Erdemir’e teşekkürlerimi bildiririm. Son olarak çalışmanın iki hakeimine, çalışmayı titizlikle değerlendirerek nazik üsluplarıyla katkı sağladıkları için teşekkür ederim.

(**) Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, saitozkul@sdu.edu.tr

yükseköğretim kurumlarının pek çoğuna hâkim olan Fransız etkisi, Ticaret Mektebinde de görülmektedir. Bununla beraber, Ticaret Mektebindeki dersler ticaret ve muhasebe metotları ağırlıklıdır. Bu bulgular bağlamında, Ticaret Mektebinde 1883 ve 1916 tarihleri arasında verilen ticaret eğitimi, “*usul-i ticaret dönemi*” olarak isimlendirilebilir.

Anahtar kelimeler: Ticaret eğitimi tarihi, Türkiye’de ticaret eğitimi, yükseköğretimde ticaret eğitimi, Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi, Ticaret Mekteb-i Âlisi

Abstract

This study explores and analyzes the course contents in the curricula of Ticaret Mektebi between 1883-1916, which was the first higher education institution of commerce education in Turkey. In Turkey, business education at the higher education level started with Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi, which was founded in 1883. The aim of this school was to develop “commerce experts”, who should be proficient in terms of business acumen. In order to expand our knowledge about the history of Turkish business education, it is crucial to analyze how the curricula and the course contents of Ticaret Mektebi were designed. Hence, this study focuses on the teaching structure, curricula and historical information about the administrative processes of Ticaret Mektebi. The study is a historical research based on primary sources. According to the findings of this study, a solid French influence on the curricula and course contents of Ticaret Mektebi was noted, which similarly marked most of Turkish higher education institutions in this period. Besides, evidence showed that the courses thought in Ticaret Mektebi contained predominantly commerce and accounting methods. In this context, the commerce education offered in Ticaret Mektebi between 1883 and 1916 can be labeled as “*usul-i ticaret period*”.

Keywords: History of commerce education, commerce education in Turkey, commerce education in higher education, Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi, Ticaret Mekteb-i Âlisi

Giriş

Bu çalışmada, Türkiye’deki ticaret eğitiminin, yükseköğretim düzeyinde en önemli temsilcilerinden biri olan Ticaret Mektebine ait müfredat programları incelenmiştir. Öncelikle mektebin kuruluş amacı ve tarihçesi ele alınmıştır. Daha sonra ise öğretim yapısı üzerinde durulmuştur. Bu noktada Ticaret Mektebinin nizamnameleri ve ders programları incelenerek, mektepteki ticaret eğitiminin hangi alanlarda nasıl bir yoğunlaşmaya gittiği, ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Çalışmada, Ticaret Mektebinde 1883-1916 tarih aralığında verilen derslerin nitelikleri üzerinde ayrıntılı bir biçimde durularak, ticaret eğitiminin Türkiye’deki oluşumuna dair, ilk elden akla gelen sorulara cevap niteliği taşıyabilecek tutarlı bir tartışmanın yapılabilmesi amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde ticaret eğitimi veren ilk kurum olarak mektebin, tarihsel süreç içerisindeki önemi ortaya konulmaya çalışılırken, bu alanda daha önce yapılmış diğer çalışmalardan farklı olarak, mektepteki müfredat programları daha ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Tam da bu nedenle çalışma, söz konusu tarihsel analiz bağlamında, işletmecilik eğitimi tarihi alanındaki sorun ve problemlere dair tartışmalarda, tarihsel birikimden yararlanılabilecek farklı bakış açılarının geliştirilmesine bir yol açma çabasıdır.

Çalışmada, Türkiye’deki ticaret eğitimi anlayışının mektebe bakan yönü, ulaşılabildiği nispette, birinci el kaynaklar aracılığıyla değerlendirilmiştir. Ticaret Mektebinin tarihsel gelişim sürecini ve incelenen dönem koşullarını yansıtan birinci el kaynaklar, hem Osmanlı alfabesi, hem de günümüz alfabesiyle yayımlanmıştır. Yazında Ticaret Mektebine dair Osmanlı alfabesiyle yayımlanan kaynaklar; arşiv belgeleri, ders kitapları, mecmualar ve müfredat programlarından oluşmaktadır. Ayrıca son dönem Osmanlı basınında da mektebe yönelik haberler bulunmaktadır (Özkul, 2016a). Bu çalışma kapsamında da, Osmanlı alfabesiyle yayımlanan müfredat programları ve günümüz alfabesiyle yayımlanan Yüksek Ticaret Mektebi yıllıklarında, mektebin tarihçesi ve eğitim-öğretim uygulamalarına dair önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Çalışmanın odağındaki birinci el kaynaklar ise, 1883-1916 tarih aralığında yer alan mekteple ilgili *Osmanlı arşivi belgeleri ve müfredat programlarıdır*. Çalışmada öncelikle Ticaret Mektebinin tarihi hakkında, hem eğitim, işletme, iktisat, yönetim ve muhasebe tarihi alanlarında, hem de Osmanlı basını ve mektep yıllıklarında yer alan bilgiler derlenmiştir. Daha sonra mektebin, Osmanlı alfabesiyle yayımlanan müfredat programlarının çalışma ile ilgili kısımları transkripsiyona tabi tutulmuştur. Bu noktada mektep müfredatlarının tarihsel gelişimini *netleştirme* amacı güdülmüştür. Örneğin mektebin 1883, 1894 ve 1916 tarihlerine ait ders programları yazındaki araştırmalar tarafından ele alınmıştır (Ergin, 1977; Çelebi, 1983; Güvemli, 2003; Erdem, 2011; Özkul, 2012). Mektebin 1913 yılına ait ders programının yazında bulunmadığı tespit edildikten sonra transkripsiyona tabi tutularak Tablo 3’te sunulmuştur. Ayrıca mektebin 1916 tarihli müfredat programındaki, ticaret bilgi ve yöntemleri öğretimine odaklı ders içeriklerinin *alt konu başlıkları*, çalışmanın sonunda Ek-1 olarak paylaşılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Ticaret Mektebinin tarihçesi hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümünde mektebin 1883-1916 tarihsel sürecindeki nizam-

nameleri ve ders programları incelenmektedir. Bu incelemenin devamında ise mektebin, eğitim düzeyi, Osmanlı-Türk toplumu tarafından benimsenme süreci, yabancı dil eğitimi ve yetiştirmek istediği insan kaynağı üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise dikkat çeken bulgular değerlendirilmekte ve işletmecilik eğitimi tarihi çalışmalarına yönelik öneriler sunulmaktadır.

Ticaret Mektebinin Tarihçesi

Ticaret Mektebi, işletme yazını ile beraber, eğitim tarihi, iktisat tarihi ve muhasebe tarihi yazınları tarafından da incelenmektedir. Bugüne kadar Ticaret Mektebi hakkındaki tarihsel birikim, Türk eğitim tarihi (Unat, 1964; Ergin, 1977; Erdem, 2011), iktisat eğitimi tarihi (Fındıkoğlu, 1946), işletmecilik eğitimi tarihi (Alkan ve Yazman, 1953; Öz-Alp, 1972; Oluç, 1973; Güvemli, 2003), işletme/yönetim akademik alanının tarihi (Üsdiken, 2003; Üsdiken, 2004; Erçek ve Üsdiken, 2011) ve muhasebe tarihi (Güvemli, 2000) araştırmaları neticesinde oluşmuştur. Mektebin 1883-1916 sürecindeki tarihçesi yazılırken ve ders programları incelenirken yukarıda zikredilen alan araştırmalarından istifade edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu parlak devirlerden sonra gerilemeye ve çökmeye başlayınca imparatorluğu yönetenler aydın ve yurtsever bir düşünceyle, gerilemenin önüne geçebilmek ve çöküntüyü sonlandırmak istemişlerdir. İmparatorluğun duraklama devri bitip çöküş devri başlayınca karar vericiler ıslahatlara ve yenileştirme hareketlerine yönelmişlerdir (Çankaya, 1968-69: 25). Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye başladığının fark edilmesiyle, bu çöküşün *iktisadi sebeplere* dayandığı bilinci, aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Batı'nın ticaret ve sanayideki üstünlüğünün farkına varılmasıyla birlikte, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı yöneticileri, *gazâ* ilkesine dayalı anlayış yerine, *memleketin imkânlarını verimli bir şekilde kullanarak mili serveti artırmak*, yönündeki iktisadi fikirleri kabullenmeye başlamışlardır. Özellikle 1838'de yapılan İngiliz Ticaret Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış ticaretindeki hâkimiyetin yabancı devletlerin eline geçmesi, devleti yönetenleri Batı kaynaklı iktisadi fikirlerden ve uygulamalardan oluşan kurtuluş reçeteleri arayışına sevk etmiştir. Böylece, 19. yüzyıl süresince Batı menşeli iktisadi fikirler, bir taraftan devleti yönetenleri ve düşünürleri tesiri altına alırken, diğer taraftan bu fikirleri anlamaya vesile olacak kaynaklar da imparatorluk nezdinde yayılma imkânı bulmuştur. 19. yüzyıl boyunca devletin, sahip olduğu ticari imkânlardan yararlanabilmesini sağlamak

adına tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Nitekim devletin mali sisteminin, yeni esaslara bağlanması çalışmalarıyla birlikte, ziraat ve ticaretin geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır (Mardin, 2010: 51-60, 72).

19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda geliştirilmek için özellikle uğraş verilen alanlardan birisi olan ticaretle, devletin kurulduğu ilk günden itibaren daha çok gayrimüslimler ilgilenmiş ve hatta ticarete yönelmeye mecbur kalmışlardır. Askerlik ve memurluğa giden yolların kendilerine kapalı olmasından dolayı⁽¹⁾, başlangıçta yaşamlarını sürdürmek amacıyla ticarete girmiş ve zamanla kendilerini bu alanda yetiştirmişlerdir. Müslümanlar ise daha çok askerlik, yöneticilik ve memuriyete yönelmiş, böylelikle ticaretten uzak kalmış, daha sonra ticarete yönelmek isteseler de bu alanda yer bulamamış ve başarılı olamamışlardır. Hatta gayrimüslimler, ticaret hayatına yaklaşan Müslüman halkı bu sahadan uzaklaştırmak için büyük uğraş vermişlerdir (Ergin, 1977: 1131).

Osmanlı'da gayrimüslim tüccarlara *Avrupa tüccarı*, Müslüman olanlara ise *Hayriye tüccarı* denilmiştir.⁽²⁾ Avrupa tüccarları yabancı ülkelerle ticarete, Hayriye tüccarları ise yabancı ülkelere ziyade ülke içinde ticarete yönelmişlerdir. Hayriye tüccarlarının Avrupa ülkeleriyle ticaret yapmalarında kanunen bir engel bulunmasa da bu ülkelerin dillerine hâkim olmamaları en büyük engel olarak karşılırlarına çıkmıştır. Avrupa tüccarları ise Hristiyan veya Yahudi olmalarından ve yabancı dil bilmelerinden dolayı Avrupa ile daha kolay ticaret yapabilmişlerdir. Özellikle Rumlar ve Ermeniler, farklı kültürleri tanımaları, tüketim alışkanlıklarını bilmeleri ve tecrübeleri sayesinde, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı dış ticaretinde daha etkin role sahiptirler. Bu bağlamda aynı yüzyılda Müslüman tüccarların dış ticaretteki payları, gayrimüslim tüccarlara nispeten daha sınırlı bir düzeyde kalmıştır (Ergin, 1977: 1134; Erdem, 2011: 641).

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla, Osmanlı halkına tanınan haklar sayesinde ticari hayatta bir genişlik meydana gelmiştir. Herkes istediği yerde, istediği şekilde dükkânını açmış ve belirli şartlara bağlı olmaksızın ticaret ha-

(1) Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimler 20. yüzyılın başlarına kadar askerlikten muaf tutulmuşlardır. Sivil bürokraside ise Müslümanların hiyerarşik olarak en üst düzeylere çıkmalarına izin verilmiştir. Bu durum, en iyi ve en yetenekli gayrimüslimlerin devlet hizmeti dışındaki mesleklerle yönelmelerine neden olmuştur. Devletin ve askeriyenin büyümesiyle, gayrimüslimlerin finans, endüstri, uluslararası ticaret sistemiyle ekonomide üstünlük sağlama süreçleri pekişmiştir. En iyi ve en yetenekli Müslümanlar ise devlette kariyer yaparak yükselmişlerdir (Quataert, 2006: 740).

(2) III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde, bu tüccar gruplarını oluşturan devlet, başlangıçta kendi tüccarını koruma yoluna gitmiştir. Fakat sonrasında Hayriye tüccarları, 1838 yılında Ticaret Antlaşması'nın, 1839 ve 1856 ishahatlarının acımasız serbest ticaret kurallarına maruz kalmışlardır (Quataert, 2006: 735).

yatına atılmıştır. Fakat bu serbest ortamdan, özgürlüklerin ve hakların daha da artmasından en çok gayrimüslim tüccarlar yararlanmışlardır. Çünkü Avrupa'yla ticaret yaptıklarından dolayı dillerini, kültürlerini, ticaretteki ve sosyal hayattaki ahlaklarını öğrenmiş, çocuklarını da ticarete ilerlemeleri için yetiştirmişlerdir. Kapitülasyonların etkisiyle devletin, sanayi ve ticareti tam bir koruma altına alamaması⁽³⁾ ve yabancı tüccarların vergiye tabi olmaması⁽⁴⁾ gibi sebepler; diğer milletlerin kültürünü tanımayan, ticaret anlayışını ve dillerini bilmeyen Müslüman tüccarların yavaş yavaş ticaret hayatından uzaklaşmasına neden olmuştur. Gayrimüslim tüccarların çocukları, ticaretle iç içe olduklarından ve sosyal çevrelerinden bu konuda destek görek yetiştirildiklerinden dolayı kolaylıkla ticaret hayatına yönelmişlerdir. Müslüman tüccarların çocukları ise bu dönemde açılan mülki ve askerî mekteplere yönelmiş, çalışma hayatlarına devlet bünyesinde asker veya memur olarak devam etmişlerdir. Bir süre sonra bu durum devletin gözüne çarpmış⁽⁵⁾, ticaret bilgi ve metotlarının öğretilmesi ve halkın bir kısmının ticarete yönlendirilmesi için Ticaret Mektebinin açılması planlanmıştır. Ticaret Nezaretinin de girişimleriyle devlet, ticaretin eğitim ve öğretim boyutuyla daha çok meşgul olmaya başlamıştır (Ergin, 1977: 1135). Ticaret Nezareti 19. yüzyılın ikinci yarısında, Türkiye'de ticaret ve ticaret eğitimi açısından önemli gelişmelere imza atmıştır. Ticaret Mektebinin açılışına da öncülük etmiş ve öğretim faaliyetlerini sürdürmesi için destek olmuştur (Erdem, 2011: 641-644).

- (3) 19. yüzyılda sanayi inkılabını gerçekleştiren başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari faaliyetlerini sınırlandıran etkenler, 1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması ile kaldırılmıştır. Bu durum, Avrupa mallarının Osmanlı pazarını ele geçirmesini kolaylaştırmıştır. Sınırlı ve belirli bir kalitenin üzerinde üretim yapamayan Osmanlı küçük üreticisi ve zanaatkârı ise zor durumda kalmıştır. Doğal olarak vergi gelirleri düşmeye başladığı için devletin maliyesi sıkıntıya düşmüştür. Bu kötü gidiş 19. yüzyıl boyunca devam etmiş ve dış borçlanmayla birlikte daha da artış göstermiştir. Osmanlı sanayisinin üzerinde etkili olan sistemler (loncalar ve gedik usulü) ise yapıları gereği bu kötü gidişata engel olamamışlardır. Nihayetinde devleti yönetenler özellikle yerli sanayiye güçlendirmek adına önemli adımlar atmışlardır. Bu adımlar sonucu 19. yüzyılda özellikle İstanbul'da büyük sanayi yatırımları yapılmıştır. Fakat bu yatırımlar, kurulmaları adına gerekli destekler sağlansa da; özellikle planlama, kalifiye eleman, maliyet, pazarlama ve ulaşım gibi problemler çözemediğinden dolayı uzun ömürlü olamamışlardır (Sevitdanlioğlu, 2006: 713-728).
- (4) Kânûni Sultan Süleyman döneminden itibaren ithalatın vergi oranı %3, ihracatın oranının ise %12 gibi bir oranda vergiye tabi tutulması imparatorluğun dış ticaret dengesinin Osmanlılar lehine bir gelişme göstermesine engel teşkil etmiştir (Mardin, 2010: 56). Devlet özel teşebbüsle sanayileşme çabalarına giriştiği 19. yüzyıl sürecinde, yerli sanayinin rekabet gücünü artırabilmek için aldığı önlemlerden birisi de; 1838 Ticaret Antlaşması'yla gümrük vergisini ithalatta %5'e çıkarması ve ihracatı ise aynı şekilde %12 olarak uygulamasıdır. 1861'den itibaren yapmaya başladığı düzenlemeyle ise %12 olan ihracat vergisini %1'e düşürmüş, %5 olan ithalat vergisini de %8'e çıkarmıştır (Sevitdanlioğlu, 2006: 720).
- (5) Örneğin Reşit Paşa'nın birinci hariciye nazırlığında, 1834'te ziraat, sanayi ve ticaret konularına hâkim olan beş kişilik bir heyetle bu alanlarda ıslahat yapılması planlanmıştır. Heyetin en önemli görevi ise, "Osmanlı memleketinde ziraat, sanayi ve ticaretin nasıl artırılacağına dair araştırmalar yapmak", olarak belirlenmiştir (Mardin, 2006: 58-59).

Türkiye’de ticaret ve iş dünyasına yönelik olarak yükseköğretimde verilen eğitimin tarihi Ticaret Mektebi ile başlamaktadır⁽⁶⁾ (Üsdiken, 2003: 120). Ticaret Mektebi, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu’nun yükseköğretim kurumları arasında ticaret eğitimi açısından en önemli mektep olma özelliğine sahiptir. Bu mektebin diğerlerinden farklı olarak öne çıkan özelliği ise, imparatorluk bünyesinde o zamana kadar açılan bütün mekteplerin devlet hizmetine yönelik eleman yetiştirmeyi esas almasına rağmen, bu mektebin “mâhir tüccar” ve “ehl-i sanat zevât” yetiştirmeyi hedeflemesidir (Dersâdet Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisinin Programı; Güvemli, 2003: 105-106). Ticaret Mektebi kolaylıkla açılabilen ve eğitimine hemen sorunsuz bir şekilde başlayan bir kurum olamamıştır. Ancak dördüncü açılış girişimi neticesinde eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlayabilmiştir. Ticaret Mektebinin Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde ve dördüncü girişimde ancak açılabilmesinin sebepleri çoktur. Osman Ergin bu konuda, “...*Bunun sebepleri, henüz yazılamamış olan Osmanlı ictimâî ve ticârî tarihinin sayfaları arasında gizlenmiştir. Bunu Osmanlı Türk’ünün ictimâî hayatında, halkın ve hükümetin sanat ve ticaret telakkîsi suretinde aramak ve bulmak lazım gelir.*” ifadelerini kullanmaktadır (Ergin, 1977: 1131). Şerif Mardin de, Osmanlı devlet yöneticilerinin ve halkının iktisadi zihniyetlerinin çözümlenmesinin gerekli olduğuna dair Ergin’in çözüm önerisini destekleyen bir bakış açısıyla, ancak sosyolojik açıdan yapılacak derin araştırmaların, Osmanlı-Türk toplumunun iktisadi zihniyetine “...*asırlarca kültürel çelme takan strüktürel unsurların neler olduğunu...*” tam anlamıyla ortaya koyabileceğini belirtmektedir (Mardin, 2010: 114).

19. yüzyıla kadar ticarete ve ticaret yapanlara gereken önemi göstermeyen Osmanlı İmparatorluğu, bu yüzyılda ticaret işlerinde teknik bilgi sahibi ve dış piyasalarla ilişkiler konusunda yeterli donanıma sahip insan kaynağı ihtiyacının lüzumunu idrak etmiştir. Ticareti önemli görmeyen zihniyeti değiştirmek için, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren ticaret eğitimi ile ilgili adımlar atılmaya başlanmıştır. Söz konusu ticaret eğitiminin ilk olarak, biri Müslüman diğeri Avrupa tüccarlarından olmak üzere iki müdürün idaresinde açılacak bir Ticaret Mektebiyle başlatılması planlanmıştır. Bu kapsamda 1861 tarihi itibarıyla Ticaret Nezareti tarafından mektebin birinci açılış girişimi gerçekleştirilmiştir (Unat,

(6) Türkiye’de ticaret eğitimi, işletme tarihi ve işletme eğitimi tarihi araştırmalarının ele alınan bir alandır. Bu noktada özellikle, *Ticaret/yönetim bilgisinin gelişimi ve ticaret/yönetim eğitimi veren kurumlar*, Türkiye’de işletme yazını araştırmalarının incelenmiştir. Bu araştırmalara göre Ticaret Mektebi, Türk yükseköğretiminde ticaret eğitimi başlatan ilk kurum olarak kabul edilmektedir (Öz-Alp, 1972: 78-122; Oluç, 1973; Üsdiken, 2003).

1964: 80). Osman Ergin mektebin niteliği hakkında yeterli bilgiyi edinemediğini, ancak mektebin kurs mahiyetinde olabileceğini ve ticaretin hakir görüldüğü bu dönemlerde mektebe kaydolacak talebe bulunmasının çok zor olabileceğini ifade etmektedir (Ergin, 1977: 1136). Nitekim mektebin bu tarihte açıldığına ve öğretim verdiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır (Çelebi, 1983: 28).

Ticaret Mektebinin ikinci açılış girişimi, 1879 tarihinde Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münif Paşa'nın öncülüğüyle gerçekleşmiştir. Bu girişim sonucunda padişah fermanı çıkmasına rağmen mektep açılmamıştır. Osman Ergin, yatılı olarak öğretim faaliyeti vermesi planlanan mektebi, Boğaziçi Yeniköy'de ücra bir köşede zenginlerin, iktidar sahiplerinin ve padişahın hususi yardımlarıyla yaptırmanın, faydasız bir girişim olduğunu belirtmiştir. Mektebin kuruluşunun bu tarzda düşünülmesinin sebebini ise, Heybeliada'daki Rum Ticaret Mektebinden esinlenildiğinden dolayı olduğunu ifade etmiştir (Ergin, 1977: 1136-1137).

Ticaret Mektebinin üçüncü açılış girişimi, 1881 tarihinde gerçekleşmiştir. Nizamnamesi, Maarif Nezareti tarafından kabul edilmiş, fakat mektep yine açılmamıştır. Bu mekteple ilgili belgeler bulunamamakla birlikte, o günün gazete ve dergilerinde Ticaret Mektebinin açılacağına dair haberler yayımlanmıştır (Ergin, 1977: 1138).

Ticaret Mektebinin dördüncü açılış girişimi, Ticaret Nazırı Abdüllatif Suphi Paşa'nın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Suphi Paşa, Padişah II. Abdülhamit'e yazmış olduğu arz tezkiresi ile mektebin açılmasını gündeme getirmiştir. Nihayetinde mektep 16 Ocak 1883 tarihinde *Hamîdiye Ticâret Mekteb-i Âlisi* adıyla öğretime başlamıştır (Çelebi, 1983: 19-23, 28; Güvemli, 2003: 111-112). Ticaretin gelişmesi ve Müslümanların ticaret hayatında etkin bir role sahip olabilmeleri için, ticaret öğretiminin ehemmiyetine inanan II. Abdülhamit, Ticaret Mektebini kendi himayesine almıştır. Bu nedenle mektebin adında, öğretime başladığı 1883'ten II. Meşrutiyet'e kadar *Hamîdiye* sıfatı kullanılmıştır (Erdem, 2011: 645). Hamidiye Ticaret Mektebi için bir nizamname yapılmış fakat daha sonra bu nizamname tekrar düzenlenerek yürürlüğe konmuştur. Mektep ilk mezunlarını (14 kişi) 1886 yılında vermiştir. Bazı kaynaklara göre 1887 bazı kaynaklara göre de 1889 tarihinde gelecekte ıslah edilmesi ve tekrar açılması düşünülerek kapatılmıştır (Çelebi, 1939; Çelebi, 1983: 217).

Mektep bir müddet kapalı kaldıktan sonra 1894 yılında tekrar açılmıştır. Bu açılışında Ticaret Nezaretinden alınarak Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Bu açılışında mektebin öğretim süresi 3 yıl olmuştur. İlk açılışındaki ders programına göre

daha kolay uygulanabilir bir ders programı tasarlanmıştır. Ticaret derslerinin ağırlıklı olarak Fransızca işlenmesi kararlaştırılmıştır. Bundan dolayı mektepte *mahreç* adı verilen yabancı dil hazırlık sınıfı açılmıştır. 1 Eylül 1902 tarihinde, asıl sınıflara öğrenci yetiştirmek üzere açılan bu hazırlık sınıfı, beklenen verimi sağlayamadığı için 3 Eylül 1908'de kapatılmıştır (Çelebi, 1939; Güvemli, 2003: 127-128).

Mektebin adı II. Meşrutiyet'le beraber değişmiş, *Hamîdiye* ibaresi kaldırılmış ve *Ticaret Mekteb-i Âlisi* olmuştur. Aynı yıl ders programına *ilm-i mâlî*, *ihsâiyât*, *Almanca* ve *İngilizce* dersleri eklenmiştir. 1910 yılında da *cebr-i mâlî ve sarrâfî*, *daktilografi*, *istenografi* ve *tahlîl-i kimya* dersleri eklenmiştir. Yine 1910 yılında ilk defa mektep talimatnamesi yapılmış, mektepte daktilo dershanesi açılmış ve kütüphane kurulmuştur (Çelebi, 1939). 1916 yılında ders programlarında ihtisaslaşmaya yönelik ilk değişiklik göze çarpmaktadır. Bu programa göre mektep, *Kısm-ı Evvel* (Tâlî) ve *Kısm-ı Sâni* (Âlî) adlarıyla temel iki bölüme ayrılmıştır. Ayrıca kadınlara yönelik ticaret derslerinin verildiği *Amelî Ticaret İnas Şubesi* ve ticarethanede çalışanlarının derslere katılabilmelerine imkân tanıyan *Serbest Ticaret Dersleri* şubeleri açılmıştır (Çelebi 1983; Özkul, 2012).

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Ticaret Mektebi İktisat Vekâletine bağlanmıştır. 1924 tarihinde mektebin yönetim ve öğretim şekli talimatname ile yeniden düzenlenmiştir. Bu talimatnameye göre mektep *İstanbul Ulûm-u Âliye-i Ticâriye Mektebi*, *Yüksek Ticaret Mektebi* ve *Orta Ticaret Mektebi* isimleriyle üç kısma ayrılmıştır. Türkiye'de ilk olarak karma eğitim 1924 yılında İstanbul Ulûm-u Âliye-i Ticâriye Mektebi tarafından başlatılmıştır. 1925-26 yılında mektep, "*Banka ve Sigorta*", "*Muhâsebe ve Riyâziyât-ı Ticâriyye*", "*İktisat*" ve "*Ticaret ve Şehbenderlik*" isimleri ile dört ihtisas şubesine ayrılmıştır (Çelebi, 1939). Mektebin bu dönem kullandığı isim, Fransız *Ecoles des Hautes Etudes Commerciales*'in (Yüksek Ticari İlimler) karşılığıdır. 1927 yılına kadar mektebe sadece Ticaret Lisesi mezunları kabul edilmekteyken, bu tarihten itibaren diğer lise mezunlarına da öğretim imkânı tanınmıştır (Çelebi, 1983: 29).

Ticaret Mektebi Nizamnameleri ve Ders Programları (1883-1916)

Bu bölümde Ticaret Mektebinin öğretim yapısı, mektep nizamnameleri ve ders programları bağlamında incelenmektedir. 1883 ve 1916 tarihli nizamnameler ve ders programlarındaki bilgilere detaylı bir şekilde yer verilmektedir. 1894 ve 1913

tarihli mektep nizamnamelerine ulaşılamadığından dolayı ise bu tarihlere ait ders programları incelenmektedir. Bu incelemenin devamında ise Ticaret Mektebinin eğitim düzeyi, Müslüman-Türk Osmanlı vatandaşlarının ticaret eğitime ve mektebe yaklaşımları, mektepteki yabancı dil öğretimi ve son olarak da mektebin yetiştirmeye odaklandığı insan kaynağının özellikleri ele alınmaktadır.

1883 Tarihli Nizamname ve Ders Programı

Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisinin 1883 tarihli nizamnamesinde, mektebe öğrenci olarak girmek isteyenlerin yaşlarının 15'ten aşağı ve 25'ten yukarı olamayacağı, fakat bir sanat veya ticaret mağazasında çalışanların yaşlarının 25'ten yukarı olsa da derslere dinleyici olarak katılabilecekleri belirtilmiştir. Mektebe kabul için, okula kaydolacak öğrencilerin rüştiyeyi (ortaokulu) bitirmiş olduklarını gösteren şahadetnameye (diploma) sahip olmaları gereklidir. Diploması olmayanlar ise ortaokulda okutulan derslerden bir giriş imtihanını vermekle yükümlüdürler. Bununla beraber Mekteb-i Sultânî'den (Galatasaray Lisesi) veya devlet tarafından onaylanmış benzer bir okuldan diploma alanların, rüştiye öğrencileri (diploması olan) gibi sınavsız kabul edilirler ise de giriş imtihanını veremeyen veya bir diploması olmayanın okula kabul edilmeyeceği ifade edilmektedir. Giriş imtihanının, eğitimler heyeti ile Ticaret Nezareti ve İstanbul Ticaret Odası tarafından seçilen birer kişiden oluşan heyet huzurunda yapılması kararlaştırılmıştır. Öğrencilere yönelik cezalar, sınıfta sözlü uyarı, eğitimler kurulu önünde uyarı, yazılı uyarı ve mektepten uzaklaştırma. Her altı ay sonunda yapılacak özel imtihanları başarıyla geçen öğrencilere bir tasdikname verilebileceği bildirilmiş ve bu tasdiknameyle öğrencinin yalnız başına bir ticaret işletmesinde çalışabileceği veya söz konusu ticari işi yapabilecek işletmecilik bilgisine sahip olduğunu ispat edebileceği ifade edilmiştir. Öğrencilerin mektep kıyafetleriyle ilgili olarak, özel üniforma mecbur tutulmamış, temiz bir elbise giymeleri yeterli görülmüştür. Mektebin haftalık tatil günleri Cuma ve Pazar olarak belirlenmiştir (Birinci Tertip Düstur, 1886: 97-107).

Öğretim süresi 4 yıl olan mektep *İdâdî* ve *Fennî* olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Her kısmının öğretim süresi 2 yıl olan mektebin ders programı da bu ayrıma göre düzenlenmiştir. Mektepte lisan, hesap, tarih, coğrafya, iktisat, kimya ve hukuk dersleri olmakla beraber yabancı dile çok önem verildiği görülmektedir. Programda zorunlu yabancı dil dersi Fransızca, seçmeli yabancı diller ise Rumca, Arapça, İtalyanca ve İngilizce olarak belirlenmiştir (Ergin, 1977: 1138).

Mektebin nizamnamesinde, sınıf ortamında gruplar oluşturularak ticari bilgilere yönelik *tabbîkât* yapılması planlanmıştır. Örneğin; iki banka olacağı, öğretmenlerinin yönetimindeki öğrencilerin beşer altışar kişilik gruplar halinde gerekli ticari uygulamaları yapacakları tasarlanmıştır. Böylelikle öğrencilerin ticaretin *tabbîkî* boyutuyla ilgili kabiliyetlerini geliştirmeleri hedeflenmiştir (Birinci Tertip Düstur, 1886: 97-107).

Ticaret Mektebinde 21 Temmuz 1885 itibarıyla toplamda 93 öğrenci eğitim almaktadır. Bunların 20'si Müslüman, 11'i Rum, 51'i Ermeni-Katolik-Frenk ve 11'i Musevî Osmanlı vatandaşdır (B.O.A., A.AMD. 350-10). Mektebe devam eden öğrenci sayısındaki dağılımının bu şekilde olması, söz konusu tarihte Gayrimüslim gençlerin ticarete atılmakta olduğu gibi ticaret eğitimi almak konusunda da Müslüman-Türk gençlerden daha istekli olduklarını göstermektedir.

Ayrıca *Deba* Gazetesi İstanbul muhabirinin gazetesine yazmış olduğu 1886 tarihli bir mektubu işaret eden Osman Ergin, Ticaret Mektebinin o zamanki öğretim durumunu özetle şu şekilde aktarmaktadır. Mektepte, ticaret ve sanayiye yönelecek öğrencilere ticaret eğitimi verilmektedir. Eğitimci sayısı 30'dur. Türkçe ve Fransızca mecburi, diğer diller ise seçmelidir. Hüsnuhat, resim, coğrafya, istatistik, tarih, fen bilimleri, kara ve deniz kanunları, devletler hukuku, gümrük kanunları ve muhasebe derslerinin öğretimi devam etmektedir. *Fenn-i tedbîr-i servet* (iktisat) dersi daha önceden Maarif-i Umûmiye Nâzırı olan Münif Paşa⁽⁷⁾ gibi önemli bir şahsiyet tarafından ücretsiz olarak verilmektedir. Fransızca dersleri verimli bir şekilde işlenmektedir. Ders kitapları Fransızca kaynaklardan çevrilmekte ve alıntılanmaktadır. Bazı öğretmenler ise kendileri kitap yazmaktadır. Örneğin Paris Hukuk Mektebinden mezun olmuş ve mektepte ders veren bir eğitimci,

(7) Münif Paşa, Tanzimat döneminin önemli düşünür ve bürokratlarından olup, memleketin liberal iktisat düşüncesi ile kalkınabileceği görüşüne sahiptir. Fikirleri, *hürriyet-i sanâyi* ve *serbest-i ticaret* eksenindedir. *Hürriyet-i sanâyi fikri sayesinde*; herkes kendi kabiliyetine, gücüne ve kendi haline göre bir işe teşebbüs eder ve bilgi ve ustalığını geliştirerek içinde yükselme imkânına sahip olur. Devlet, halkın menfaati gözetmek için dahi olsa, ekonomiyi müdahil olmamalıdır. Gümrük ve imtiyazlar serbest-i sanayiye engelleyen araçlardır. Serbest-i sanâyinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan rekabet vasıtasıyla, hiçbir kısıtlamaya gerek kalmaksızın ekonomi dengeye gelecektir. *Serbest-i ticaret fikri sayesinde ise*; medeni insanlar, ihtiyaçlarını karşılamak için kabiliyetlerine göre üretim yaparlar. Daha sonra ise bu sayede oluşan potansiyel ticaret imkânları değerlendirilir. Böylelikle, serbest bir şekilde yapılacak mübadeleler ticaretteki işbölümünü geliştirir, bu da sanayinin ilerlemesine vesile olur. Sonuçta, serbest ticaret dairesi de genişler. Bu sayede her millet kendi tabiatına ve karakterine uygun olan ürünleri üretmeye yönelir ve kendisinin zorlukla üretebileceği bir ürünü başka milletlerden satın alma yolunu tercih eder. Böylece insanların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan bilcümle eşya zahmetsiz bir şekilde üretilebilir (Inceoğlu, 2005: 251-255). Münif Paşa'nın iktisat tasavvurunun bu şekilde olması ve dersi gönüllü olarak ücret talep etmeden vermesi, 1883 tarihli Ticaret Mektebi müfredat programında, genel iktisadi bilgilerin verileceği belirtilen *İlm-i Servet* dersinin bu tarihlerde, liberal iktisadi düşünce ekseninde işlendiği ihtimalini güçlü kılmaktadır.

fıkıh ve medenî hukuku kıyaslayan bir kitap yazmaktadır. Mektep 4 yıllıktır. O gün için mektebe devam eden öğrenci sayısı 115'tir. Ticaret Nezareti ve İstanbul Ticaret Odasından gelen kişilerin de bulunduğu ortamda yapılan bir sınavdan memnun edici sonuçların alındığı görülmektedir. Mektepten mezun olanlar, devlet hizmetinde çalışabilecekleri gibi ticarete de yönelebileceklerdir. Mektep, Darülfünûn tarzında bir kurumdur. Eksikleri ise; coğrafya dersi için haritalar, fizik dersi için gerekli malzemeler ve kütüphanedir (Ergin, 1977: 1140-1141).

Ticaret Mektebinin, öğretime başladığı 1883'ten ilk kapanış tarihine kadar geçen sürede ele alınan ders programlarında bir değişiklik yapılmadığı tespit edilmiştir. Mektebin 1883 tarihli müfredat programında yer alan *idâdî* ve *fennî* kısımlarının ders programları birleştirilmiş ve kategorize edilmiş bir şekilde Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Hamîdiye Ticaret Mektebi Ders Programı (1883)

Alan	Kategori	Ders Adı	Ders Saati
Genel Dersler	Dil	Lisân-ı Türkî	5
		Lisân-ı Fransevî	6
		Tercüme (Fransızca'dan Türkçe'ye)	3
		Elsine-i İhtiyâriye	12
		Müzâkere	2
	Matematik	Ulûm-ı Riyâziye	7
	Sosyal Bilimler	Coğrafya-yı Umûmî	3
		Târih-i Umûmî	2
		Coğrafya-yı Osmânî	1
		Târih-i Osmânî	1
	Doğa Bilimleri	Târih-i Tabîi Hayvânât Bahsi	2
		Ulûm-ı Tabîiye	4
		Târih-i Tabîi Nebâtât	2
		Târih-i Tabîi "Madeniyât ve Tabakât-ül Arz"	1
		Târih-i Tabîi "Alelumûm Târih-i Tabîi"	1
	Güzel Yazı	Hüsn-i Hat (Fransızca ve Türkçe)	6
	Resim	Resim	8

Ticaretle İlgili Dersler	Muhasebe	Muhtasar Usûl-i Defteri	1
		Usûl-i Defteri	1
	Ticârî Yazışma	Muharrerât-ı Ticâriye ve Türkçe'ye Tercüme	2
		Muharrerât-ı Ticâriye-i Franseviye	1
		Evrâk ve Muharrerât-ı Ticâriye'nin Tanzîmi	2
	Ticârî Matematik	İlm-i Hesâb (Ticârî Hesap)	1
		Riyâziye ve Hikmet ve Makinenin Ticarete Tatbiki	3
	İktisat	İlm-i Servet	2
	Ticaret	Sanayi ve Fenlerin Ticarete Uygulanması	2
		Kimya-yı Tahlîlînin Ticarete Tatbiki	2
		Emtia-i Ticâriyenin Tayin-i Keyfiyatı	2
		Ticâretgâhlar Hakkında Mâlûmât	2
		Techîzat-ı Bahriye	1
		Memâlik-i Şâhâne'nin Sanâyî ve Ahvâl-i Mâliyesi	2
		Ticâret-i Berriye ve Bahriye Kavanîn-i Hukuk	2
		Târih-i Ticâret	2
		Coğrafya-yı Ticârî	4
		Ticâretçe Ehemmiyeti Olan Mebâhis-i Hikemiye	1
	TOPLAM		99

Kaynak: Birinci Tertip Düstur, 1886: 97-107.

Mektebin 1883 yılındaki ilk programında toplam ders saati 99'dur. Ticaretle ilgili dersler programın 1/3'lük kısmını oluşturmaktadır. Ticaretle ilgili derslerin içerisinde en yüksek ders saatini (20 saat), *ticaret bilgisini* lojistik (deniz, kara), tarihsel (târih-i ticaret), sektörel (sanayi, ziraat) ve işletmeler (ticaretgâh) açısından ele alan dersler teşkil etmektedir.

Genel dersler kategorisine bakıldığında, programda yabancı dil eğitimine toplam ders saatlerinin 1/5'inin ayrıldığı görülmektedir. Seçmeli yabancı dil dersleri de programda önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum Ticaret Mektebinde Fransızca dışındaki yabancı dillere de önem verildiğinin bir göstergesi olarak ifade edilebilir.

Mektebin 1883 yılına ait ders programı çok zordur. Hatta Osman Ergin'in ifadesiyle o günün (1977 itibarıyla) İktisat Fakültesi tarafından dahi programın aynen uygulanması mümkün değildir (Çelebi, 1939; Ergin, 1977: 1138-1142).

Bunun sebebi ise, başta eğitim sisteminin zayıflığı ve bu tarz bir mektebin ilk kez açılmasından kaynaklıdır (Güvemli, 2003: 127-128).

1894 Taribli Ders Programı

1894 yılında tekrar açılan mektebin eğitim süresi 3 yıla indirilmiştir. Tablo 2’de mektebin bir önceki ders programına kıyasla, Osmanlı’nın koşullarına daha uygun olduğu (Güvemli, 2003: 127-128) belirtilen, 1894 yılına ait ders programı gösterilmektedir.

Tablo 2. Hamîdiye Ticaret Mektebi Ders Programı (1894)

Alan	Kategori	Ders Adı
Genel Dersler	Dil	Fransızca İnşâ ve Kitâbet ve Fransızca’dan Türkçe’ye Tercüme
		Fransızca İnşâ ve Kitâbete devam ve Türkçe’den Fransızca’ya Tercüme
	Güzel Yazı	Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransevî (İlk iki senede var.)
Ticaretle İlgili Dersler	Muhasebe	Usûl-i Defteri-i Basit ve Mebâdi-i Usûl-i Muzâafe ve Türkçe Muhâberât-ı Ticâriye
		Usûl-i Defter-i Muzâafe
		Bank ve Ticaret Şirketlerine Müteallik Usûl-i Defteri ve Mâlûmât-ı Müteferria
		Usûl-i Muhâsebe ve Tetkikât-ı Hesâbiye-i Ticâriye (Kontabilite Komersiyal) (Fransızca)
	Ulûm-u Tabîiye	İlm-i Maâdin ve Tabakât-ül Arzın ve Hikmet ve Kimyânın Ticarete ve Sanayiye Tatbiki
	İktisat	İlm-i Servet
	Ticaret	Coğrafya-yı Ticârî ve Sınâî
		Hesâb-ı Ticârî
		Târih-i Ticaret
		Kavânin-i Saltânât-ı Seniye’nin Ticarete Taalluk Eden Cihetleri
		Ticaret-i Berriye Kanunu ile Senedât ve Mukâvelât-ı Ticâriye (Senedâtın Fransızca tanzîmi dahi gösterilecektir.)
		Memâlik-i Şâhâne’nin Coğrafya-yı Ticârî ve Sınâisi
		Fransızca Muhâberât-ı Ticâriye
		Borsa ve Sigorta Kumpanyaları, Teçhizat-ı Bahriye, Sanayi, Şimendiferler Hakkında Mâlûmât (Fransızca tadrîs olunacaktır.)
Emtia-i Ticâriye (Memâlik-i Şâhâne’nin İthâlât ve İhrâcâtı) (Fransızca tadrîs olunacaktır.)		
Ticâret-i Bahriye Kanunu ile Senedât ve Mukâvelât-ı Müteferria		
Ticâretgâh İdâresi Ameliyâtı (Büropratik) (Türkçe ve Fransızca tadrîs olunacaktır.)		

Kaynak: B.O.A. İrade Maarif, 1312.R.23

Bu programdaki derslerin haftada kaç saat gösterildiğine ilişkin bilgiye, gerekli arşivler ve ikinci el kaynaklar tarandığı halde ulaşılamamıştır. Bu eksikliğe rağmen yapılan incelemeden şu sonuç çıkarılabilir. Bu programda *ticaret* derslerine, 1883 yılındaki programa göre daha ağırlıklı bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Oran olarak tespit edilemese de sayı olarak 20 dersin 17 tanesi ticaret konularını içeren derslerden oluşmaktadır. Bu 17 ders içerisinde, adında *ticaret* ve *ticârî* ibareleri geçen ders sayısı 14'tür. Öğretiminin Fransızca yapılacağı belirtilen ticaret derslerinin sayısı ise 5'tir. Osman Ergin, yabancı dile vakıf olunmaması sebebiyle bu programın, aynen uygulanması noktasında problemler bulunduğunu ifade etmektedir (Ergin, 1977: 1144).

1913 Tarihli Ders Programı

Çalışmanın giriş kısmında belirtildiği üzere daha önce yapılan yazın taramalarında karşılaşılmayan ve mektebin Meşrutiyet'ten sonra uygulanan 1913 yılına ait ders programı transkripsiyona tabi tutulmuştur. Bu programdaki derslerin içerikleri 58 sayfadan oluşan bir kitapçık şeklinde yayımlanmıştır. Bu ders programında yer alan dersler kategorize edilerek Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Ticaret Mekteb-i Âlîsi Ders Programı (1913)

Alan	Kategori	Ders Adı	Ders Saati	
Genel Dersler	Dil	Lisân-ı Fransevî	8	
		Almanca, İngilizce	5	
	Matematik	İhsâiyât (Fransızca tedaris olunacaktır.)	1	
	Doğa Bilimleri	Kimyâ-yı Tahlîlî	3	
Fizik Tatbikâtı		2		
Ticaretle İlgili Dersler	Hukuk	Hukûk-ı Medeniyye ve Ticâret-i Berriyye ve Bahriyye Kanunları	5	
	Muhasebe	Usûl-i Defteri (Usûl-i Muhâsebe) (Üçüncü sınıfta Fransızca tedaris olunacaktır.)	9	
	Ticârî Yazışma	İstenografya ve Yazı Makinası	4	
	Ticârî Matematik	İlm-i Hesâb, Hesâbât-ı Sarrâfiye ve Cebr-i Ticârî	7	
	İktisat	İlm-i İktisâd	3	
	Ticaret		Mâlûmât-ı Ticâriyye	2
			Ticâretgâh İdaresi (Üçüncü sınıfta Fransızca tedaris olunacaktır.)	8
			Târih-i Ticaret	1
			Coğrafya-yı Ticârî ve İktisâdî (Birinci sınıfta Fransızca tedaris olunacaktır.)	5
			Emtia-i Ticâriyye (Fransızca tedaris olunacaktır.) (Fransızca tedaris olunacaktır.)	4
			Fransızca Muhâberât ve Vesâik-i Ticâriyye	6
Usûl- Maliye			2	
TOPLAM			75 Saat	

Kaynak: Ticaret Mekteb-i Âlîsi, Müfredatlı Ders Programı, 1913: 2.

Mektebin 1913 yılındaki programında toplam derslerin çoğunluğunu ticaretle ilgili dersler teşkil etmektedir. Ticaret ile ilgili derslerin içerisinde en yüksek ders saati (9 saat) *muhasebe* derslerine aittir. *Ticâretgâh idâresi* dersi de 8 saat olmak üzere programda önemli yer tutmaktadır. Ticaretle ilgili dersler arasında öne çıkan bir diğer kategori de *ticârî matematik* (7 saat) başlığı altında olan derslerdir. Genel dersler kategorisine bakıldığında ise, yabancı dil dersleri en yüksek ders saatiyle (13 saat) dikkat çekmektedir. Programdaki derslerin çoğunluğunun öğretim dili ise Fransızca'dır.

1916 Tarihli Nizamname ve Ders Programları

1916 tarihli nizamnamesinde Ticaret Mektebi, temelde 2 kısma ve meslek şubelerine ayrılmıştır. *Kısm-ı Evvel* bölümünün öğretim süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir. Bu kısımda ticaret ilimlerinin tâlî (lise) düzeyinde öğretimi hedeflenmiş ve yaşı 16'dan aşağı ve 20'den yukarı olmayan öğrencilerin bu kısma girebileceği kararı alınmıştır. Sultanîlerin ilk devresini veya idadilerin ticari, sanayi, ziraat ve umumi şubelerinden birini tamamlayanların veyahut o derece bilgiye sahip oldukları imtihanla tespit edilenlerin *Kısm-ı Evvel*'e girebilecekleri belirtilmiştir. *Kısm-ı Evvel* bölümünde ticaretin daha çok *amelî* (pratik/uygulamalı) bir şekilde öğretimi amaçlanmıştır. *Kısm-ı Evvel* eklenen *tam* ve *nısf* (yarı) *devamlı* şeklinde ayrılan meslek şubeleri ise; tâlî (lise) ve âlî (yükseköğretim) düzeyde eğitim görmüş ve yaşları 20 ile 35 arasında olup ticarete yönelmiş bulunanların veya ticarete başlamak isteyenlerin sadece 1 yıl olmak kaydıyla gerekli bilgileri elde edebilmeleri maksadıyla açılmıştır. Tam devamlının öğrencileri, mektebin asıl talebesi gibi bütün gün mektebe devam etmeye mecbur tutulmuştur. Yarı devamlılara ise, dışarıdaki meşguliyetleri sekteye uğramayacak şekilde, günün müsait saatlerinde 2 saat ders alma imkânı tanınmıştır. *Kısm-ı Sâni*'de ticari ilimlerin âlî düzeyde aktarılması ve öğretim süresinin 3 yıl olması kararlaştırılmıştır. *Kısm-ı Sâni*'ye, *Kısm-ı Evvel* mezunları ile Mekâtib-i Sultaniye ve âliye mezunlarından yabancı dil ile öğretilecek dersleri takip edecek ehliyet sahibi olan ve yaşları 19'dan aşağı ve 26'dan yukarı olmayanlar öğrenci olarak kabul edilmiştir. *Kısm-ı Sâni*'nin ilk 2 yılında dersler ortak gösterilmiş, son yılında ise alanında uzman bireyler yetiştirilmek üzere *Ticaret-Banka*, *Ticaret-Sanayi*, *Ticaret-Şehbenderlik* (Konsolosluk) şubeleriyle ihtisasa yönelik öğretim verilmiştir. Bu kısımda öğrencilere, bir ticaret, sanayi ve/veya ekonomik faaliyet içinde olan bir işletmeyi yönetmek için gerekli olan bilgiler verilmektedir. Ayrıca bu kısımda, Osmanlı İmparatorluğu'nda sayılarının artması umulan ve bunun için ayrıcalık tanınan diğer ticaret mekteplerine

alanında uzman eğitimciler ve devletin dış ticaretine uluslararası anlamda layık olduğu yeri kazandıracak konsoloslar ve memurlar yetiştirme amacı güdülmüştür. *Serbest Ticaret Şubesi* ise iptidai (ilkokul) öğretimini tamamlamış olan ticaret işletmesi çalışanlarına, ihtiyaçları olan gerekli ticari bilgileri vermek amacıyla açılan bir diğer şube olarak belirlenmiştir. Bu şube yaşça büyük olanlar için *Ticarethane Memurları* şubesi ve küçük olanlar için *Amelî Ticaret* şubesi olmak üzere 2 kısma ayrılmıştır. Ticarethane Memurları şubesine gireceklerin yaşlarının 17'den yukarı olması, Amelî Ticaret şubesine girecek olanların yaşlarının ise 14-18 yaş aralığında olması kararlaştırılmıştır. Ticarethane Memurları şubesinde, öğretim süresi 1 yıl olup, günün müsait zamanlarında 2 saat ders gösterilmiştir. Amelî Ticaret şubesinin ise devam süresi 3 yıl olup günlük 2 dersin öğretiminin yapılacağı belirtilmiştir (Ticaret Mekteb-i Âlisi Talimatname ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: 4-8).

Ticaret Mektebinin incelenen tarihler itibarıyla en detaylı hazırlanan müfredat programı 1916-17 yıllarına ait olan *Ticaret Mekteb-i Âlisi Talimatname ve Müfredatlı Ders Programı* adındaki yayındır. 233 sayfadan oluşan ve kitap haline getirilen bu yayında mektepte eğitim veren kişiler, derslerin içerikleri, mektebin talimatnamesi gibi önemli bilgiler detaylarıyla aktarılmaktadır (Özkul, 2012: 95).

Ticaret Mekteb-i Âlisinin 1916-17 eğitim öğretim yılına ait Kısım-ı Evvel ders programı Tablo 4'te, Kısım-ı Sâni ders programı ise Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Ticaret Mekteb-i Âlisi Kısım-ı Evvel Bölümü Ders Programı (1916)

Alan	Kategori	Ders Adı	Ders Saati
Genel Dersler	Dil	Türkçe (Lisân ve Muhabere)	5
		Fransızca (Lisân ve Muhabere)	17
		Almanca	17
	Sosyal Bilimler	Coğrafya	8
	Doğa Bilimleri	Kimya ve Tağşışâtı	6
		Fizik	4
Güzel Yazı	Hüsn-i Hat	2	
Ticaretle İlgili Dersler	Muhasebe	Usûl-i Muhâsebe ve Tatbikâtı	24
	Ticârî Yazışma	İstenografi	1
		Daktilografi	1
	Ticârî Matematik	Hesâb-ı Ticârî, Sarrâfi ve Malî	8
		Cebr-i Malî ve Sarrâfi	2
	İktisat	İlm-i İktisat ve İhsâyât	5
	Ticaret	Emtia-i Ticâriye	2
Mâlûmât-ı Hukûkiye ve Ticâriye		4	
TOPLAM			106 Saat

Kaynak: Ticaret Mekteb-i Âlisi Talimatname ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: 9.

Mektebin 1916 yılındaki programında Kısım-ı Evvel bölümündeki toplam derslerin neredeyse yarısını ticaretle ilgili dersler teşkil etmektedir. Ticaret ile ilgili derslerin içerisinde *muhasebe* dersleri dikkat çekici bir şekilde (24 saat) öne çıkmaktadır. Ticaretle ilgili dersler arasında öne çıkan bir diğer kategori *ticârî matematik* başlığı altındaki derslerdir.

Genel dersler kategorisine bakıldığında ise, yabancı dil dersleri en yüksek ders saatiyle (34 saat) dikkat çekmektedir. Fransızca ile Almanca eşit ders saatleriyle programda yer almakta ve ikisi de zorunlu yabancı dil dersleri olarak gösterilmektedir.

Tablo 5. Ticaret Mekteb-i Âlisi Kısım-ı Sâni Bölümü Ders Programı (1916)

Kısım-ı Sâni Bölümündeki Toplam Ders Saatleri ve Oranları					
Alan	Kategori	Ders Adı	Şehbenderlik Bölümü	Bankacılık Bölümü	Sanayi Bölümü
Genel Dersler	Dil	Fransızca ve Muhâberât-ı Ticâriye	9	9	9
		Türkçe ve Muhâberât-ı Ticâriye ve Neşriyat	3	3	3
		Almanca ve Muhâberât-ı Ticâriye	9	9	9
		Elsine-i İhtiyâriye: İngilizce, İtalyanca	9	9	9
	Hukuk	Kavanin-i Zirâiye, Sinaîye, Madeniye	2	2	2
		Hukûk-ı Esâsiye ve İdare	2	2	2
İstatistik	İstatistik (Umûmi ve Tatbiki)	2	2	2	
Ticaretle İlgili Dersler	Muhâsebe	Usûl-i Muhâsebe-i Umûmiye	2	2	2
		Usûl ve Kavanin-i Mâlîye	2	2	2
		İlm-i Muhâsebe ve Muhâsebe-i Ticâriye Tatbikâtı	11	11	11
	Ticârî Yazışma	Daktilografi, İstenografi	2	2	2
	İktisat	Nazariyat-ı İktisadiye ve İktisad-ı Ticârî	6	6	6
		Coğrafya-yı İktisadî	5	5	5
	Ticârî Matematik	Riyâziyât-ı Mâlîye	2	4	2
		Hesâb-ı Ticârî, Mali ve Sarrâfî	7	9	7
	Ticaret	Nakliyât ve Tarifeler	1	1	1
		Târih-i Ticâret ve Sanâyî	2	2	2
		Emtia-i Ticâriye	4	4	6
		Kavanin-i Ticâriye (Hukûk-ı Medeniye, Ticâret-i Bahriye ve Berrîye)	8	8	8
		Mukâyeseli Kavanin-i Ticâriye	2	2	2
	Bankacılık Dersleri	Mâlî Piyasalar ve Banka Siyaseti	0	1	0
		Banka Tatbikâtı	0	3	0
	Şehbenderlik Dersleri	Teşkilât-ı Siyasiye-i Düvel	1	0	0
		Hukûk-ı Düvel ve Muâhedât-ı Ticâriye	2	0	0
Nizamât-ı Şehbenderiye		1	0	0	
Sanayi Dersleri	Sanâyî ve Zirâat Muhâsebesi Tatbikâtı	0	0	2	
	Tahlilât-ı Kimyeviye	0	0	2	
	Teknoloji	0	0	2	
TOPLAM			94	98	98

Kaynak: Ticaret Mekteb-i Âlisi Talimatname ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: 10.

Tablo 5’te görüldüğü üzere Kısm-ı Sâni Şubelerinde öğrenciler birinci ve ikinci sınıfta aynı dersleri almakta, üçüncü sınıfta ise ihtisas sahibi olmak istedikleri alana göre tercih yaparak bölümlere ayrılmaktadırlar. Kısm-ı Sâni’deki üç bölümün toplam ders saatlerinin az da olsa birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Ticaret ve Şehbenderlik Bölümü toplamda 94 saat eğitim almaktadır. Bu derslerin 54 saati, ticaretle ilgili dersler, 4 saati ise şehbenderlikle ilgili uzmanlık dersleridir. Ticaret ve Bankacılık Bölümü toplamda 98 saat eğitim almaktadır. Bu derslerin 54 saati, ticaretle ilgili dersler, 8 saati ise bankacılıkla ilgili uzmanlık dersleridir. Ticaret ve Sanayi Bölümü toplamda 98 saat eğitim almaktadır. Bu derslerin 56 saati, ticaretle ilgili dersler, 6 saati ise sanayi ile ilgili uzmanlık dersleridir. Ticaretle ilgili derslerin içerisinde en yüksek ders saati *ticaret* kategorisindeki derslerdedir. Sonrasında ise ikinci en yüksek ders saati (15 saat) *muhasebe* derslerindedir. Devamında ise *iktisat* dersleri azımsanmayacak bir miktarda ders saatiyle (11 saat) programda yer almaktadır.

Ticaret Mektebinin eğitim düzeyine yönelik olarak yazında, 1883 tarihi itibarıyla lise seviyesinde eğitim vermeye başladığını belirten kaynaklar bulunmaktadır (Çelebi, 1983: 18). Bununla beraber 1883 tarihli nizamnamesine göre Ticaret Mektebini ticaret liselerinin ilki olarak nitelenenin zor olduğunu belirten kaynaklara da rastlanmaktadır (Güvemli, 2005: 19). Bu noktada mektebi ticaret lisesi olarak veya yüksek ticaret eğitimi veren bir kurum olarak nitelendirebilmek için yazındaki bulgulara ve ilk elden kaynaklardaki bilgilere değinmek gerekmektedir.

Öncelikle Ticaret Mektebinin incelenen 1883-1916 döneminde, isimlerinde “âli” ifadesi kullanıldığı görülmektedir. “Âli” ifadesine bakılırsa mektep, verdiği ticaret eğitimi yükseköğretim düzeyi olarak nitelendirmektedir. Fakat 1883 tarihli nizamnameye göre mektebe, ortaokul mezunlarıyla, Sultânî (Galatasaray Lisesi) ve devletin bu düzeyde kabul ederek onay verdiği bir okuldan mezun olanların alındığı da belirtilmektedir (Birinci Tertip Düstur, 1886: 97-107, Madde 5). Yani mektebe, giriş imtihanında başarılı olmak kaydıyla hem ortaokul hem de lise mezunlarının kabul edilmesi söz konusudur. İdâdî kısmına hem ortaokul hem de lise mezunlarının kabul edildiği bir okulun eğitim düzeyini lise veya yüksekokul şeklinde netleştirmek ise derinlemesine bir araştırma gerektirmektedir. Fakat yazında da belge eksikliğinden dolayı, eğitim düzeyini ifade etmek için, mektebin 1883-1905 tarih aralığındaki yıllara ait diplomalarında nasıl bir ifade kullandığına dair yeterli bilgiye ulaşılamadığı vurgulanmaktadır (Çelebi, 1983: 18).

Bununla beraber yazında idâdî kısmın lise, fennî kısmın ise yüksekokul olduğuna dair net bir ayırım bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere mektebin idâdî ve fennî sınıflar şeklinde ayrılrsa da, idâdî kısmını bitiren talebelere lise diploması, fennî kısmını bitirenlere ayrı bir yüksekokul diploması verildiğine dair herhangi bir bulguya veya ipucuna rastlanılmamıştır. Bu noktada mektepte verilen ticaret eğitiminin bir bütün olarak ele alınarak, kurumun eğitim düzeyini kendi nizamnamelerinde ve programlarında ifade edildiği üzere, “âli” şeklinde tanımlanabileceği ifade edilebilir. Nitekim Osman Ergin’in aktardığı 1886 tarihli mektupta Ticaret Mektebi hakkında, “...*dârülfünûn nevinden olan işbu müessesede...*” ifadesi kullanıldığı görülmektedir (Ergin, 1977: 1141). Aslında yazında yer alan ipucu niteliğindeki bir diğer ifadeye göre mektebin idâdî kısmında *genel kültür dersleri*, fennî kısmında ise *mesleki dersler* verilmiştir (Alkan ve Yazman, 1953: 196). Ayrıca mektebin idâdî kısmının, talebelerin fennî kısmında alacakları ticaret eğitime hazırlık amacıyla tasarlandığı da belirtilmektedir (Güvemli, 2005: 19-20).

Bu duruma biraz daha açıklık getirmesi adına, Hamidiye Ticaret Mektebi Âlîsinin ders programında, “*İdâdî kısımlarından murâd şakirdâna ileride tadrîs olunacak kısım-ı fennînin derslerini tâlîm ve tefhîmine kâfi bir iktidârı kesb ettirmektir.*” ifadesi dikkat çekicidir. Hatta bu ifadenin devamında mektebe başvuran talebelerin, giriş sınavındaki başarılarına göre idâdî kısmın birinci veya ikinci senesinden başlayabilecekleri belirtilmektedir (Dersâdet Hamidiye Ticaret Mektebi-i Âlîsinin Programı). Bu bilgilere göre talebelerin fennî kısımda eğitim almaya liyakat elde etmek için, muhakkak idâdî kısmın birinci veya ikinci sınıfından başlayarak mektebin bu ilk iki yıllık kısmını başarıyla bitirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

İdâdî kısma girmek için ortaokul veya lise diplomasına sahip olmak önemli bir ölçüttür. Fakat yine de bir ortaokul veya lise diplomasına sahip olunması ve giriş imtihanının verilmesi sonrasında fennî kısımdan değil idâdî kısımdan öğretime devam edilmektedir. İdâdî kısımda hiç eğitim almadan fennî kısmın birinci sınıfından öğretime başlamanın yolu ise sadece “Edebiyat” mezunlarına açıktır. Edebiyat mezunları dışındaki her talebenin fennî kısma geçebilmesi için muhakkak idâdî kısmı başarıyla bitirmesi söz konusudur (Dersâdet Hamidiye Ticaret Mektebi-i Âlîsinin Programı). Bu bulgulara göre mektebin özellikle fennî kısmının, içerisinde bir yüksekokul nüvesini barındırdığı ifade edilebilir. İdâdî kısmının ise fennî kısma bir hazırlık niteliğinde olduğu görülmektedir. Bununla beraber ilerleyen tarihlerde elde edilecek bilgi ve belgelerle, tartışmaların olduğu bu dönemin daha da netleşeceği belirtilebilir.

Mektebin 1894 ve 1913 tarihlerindeki programlarında idâdî veya fennî ayrımı bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalarda bu tarihlere ait nizamnamelere ulaşılamamıştır. Fakat mektebin 1894 ve 1913 ders programlarında daha çok ticaretle ilgili derslere odaklanılması hasebiyle bu iki tarihte de, 1883 tarihli programın fennî kısmına benzer bir ticaret öğretiminin verildiği çıkarımı yapılabilir. Çünkü bu tarihlerde hem mektep ismindeki "âlî" vurgusu devam etmekte hem de yazında, 1905 tarihinden itibaren mektep mezunlarına, "Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi Ulûm-ı Ticariyye" şeklinde yüksekokul diplomaları verildiği ifade edilmektedir (Çelebi, 1983: 18). Bu bağlamda 1894 ve 1913 tarihlerindeki programlarında mektebin ilk kuruluş yıllarındaki idâdî kısma yakın bir eğitim anlayışına değil, fennî kısma doğru yönelen bir yüksekokul görüntüsüne sahip olduğu çıkarımı da yapılabilir.

Mektebin eğitim düzeyinin yüksekokul ve lise şeklindeki ayrımının netleşmesi ise 1916 tarihi itibarıyledir. 1916 tarihli nizamnameye göre Kısım-ı Evvel bölümünün lise (ticaret lisesi), Kısım-ı Sâni bölümünün ise yükseköğretim düzeyinde olduğu ifade edilebilir. Bu durum, çalışmada nizamnameler ve ders programları bölümünde belirtildiği üzere, gerek mektebin kabul şartlarından ve gerekse de eğitim-öğretim içeriklerinden anlaşılmaktadır (Ticaret Mekteb-i Âlisi Talimatname ve Müfredatlı Ders Programı, 1916: 5-6; Güvemli, 2005).

İncelenen 1883-1916 sürecinde Müslüman-Türk Osmanlı vatandaşlarının Ticaret Mektebine istenilen düzeyde rağbet etmedikleri, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının ise açılışından itibaren mektebe rağbet ettikleri görülmüştür. Bu nedenle Müslüman-Türk Osmanlı vatandaşlarının ticarete ve ticaret eğitimine yönelmelerini sağlamak için neler yapılması gerektiği konusundaki çözümler, Ticaret Mektebi kurulduğu günden itibaren devleti yönetenler ve mektep yönetimine ele alınmıştır.

Yazında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde özellikle Müslüman-Türk Osmanlı vatandaşlarının ticarete ve ticaret eğitimine bakış açılarına yönelik sosyolojik-ekonomik tespitler/tahliller yapılan çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalarda özellikle Müslüman-Türk vatandaşlara ticaretin ve Ticaret Mektebinin benimsetilmesi adına, yönetim mekanizmaları tarafından çeşitli tedbirlerin alındığı/tartışıldığı belirtilmektedir. Örneğin bu noktadaki çözüm önerileri; kimi zaman Ticaret Mektebine başvuran öğrencilere devlette iş imkânları sunmak ve mektepteki ücretsiz kayıt kontenjanını artırmak şeklindeki teşvik edici yöntemlerden, kimi zaman da mezun öğrencilerin ticarete yönelmelerini sağlamak

ve memuriyete girmelerini önlemek adına veli ve akrabalarından kefalet senedi almak gibi sınırlandırıcı yöntemlerden oluşmuştur. Nitekim mektep başlangıçta Müslüman-Türk Osmanlı vatandaşlarından gereken ilgiyi gör(e)memiştir. Fakat ilerleyen yıllar içerisinde ve özellikle de II. Meşrutiyet'ten sonra, ticaret eğitimi almak konusunda istekli olan insan kaynağını yetiştirme amacına daha çok yaklaşmıştır (Erdem, 2010; Özkul, 2016a)

Ticaret Mektebinin eğitim-öğretim anlayışı, ticaret bilgisine sahip insan kaynağı yetiştirmeye odaklıdır. Mektebin ilk kuruluş girişiminin göstergesi olan 1861 tarihli ilanın içerisinde geçen ifadeyle mektebin amacı, "...*tahsîl-i fenn-i ticaret etmek arzusunda bulunanların...*" yetiştirilmesi, olarak tasarlanmıştır (Ergin, 1977: 1135). 1883 tarihli müfredat programında da buna benzer bir amacı gösteren; "*İşbu mektebin tesisinden murâd etfâl-i ahâlîye ihtiyâcât-ı asriyye ile mütenâsib olup kâbil-ül icrâ bulunan tâlîm ve terbiyeyi tahsîl ettirmek ve mâhir tüccâr ile memâlik-i Osmâniye'nin servet-i tabîiyyesinden istifâdeye muktedir ehl-i sanat zevât yetiştirmektir.*" ifadeleri kullanılmıştır (Dersâdet Hamidiye Ticaret Mektebi-Âlîsinin Programı). Yaklaşık 40 yıl eğitim-öğretiminde ders değişiklikleri ve eğitim süreleri dışında bir dönüşüme gitmeyen Ticaret Mektebi ilk kez 1916 yılında ticaret bilgisinin yanında banka, sanayi ve konsolosluk alanlarında ihtisaslaşmaya yönelmiştir. Mektebin ihtisaslaşma konusundaki bu yönelimi daha sonraki yıllarda gelişerek devam etmiştir (Lanza, 1961: 153). Kühne'nin 1925 tarihli raporuna göre mektep o tarihe kadar, "*esaslı bir ticaret ve lisân-ı ecnebi*" öğretimi veren yüksek ticaret mekteplerinden biri olmuş ve "*yüksek memurlar ve müstakîl müdürler yetiştirmek*" hedefini takip etmiştir (Kühne, 1939: 12-13). Sonuçta bu çalışmada incelenen 1883-1916 tarihleri arasındaki nizamnamelerde, ders programlarında ve Kühne raporu gibi kaynaklarda görüldüğü üzere Ticaret Mektebinin, *ticaretin hem nazarî hem de tatbîkî boyutlarına hâkim bireyler yetiştirmeyi* odağına aldığı anlaşılmaktadır.

Ticaret Mektebinin öğretim yapısında üzerinde durulması gereken bir nokta da yabancı dil öğretimidir. Hem zorunlu hem de seçmeli yabancı dil derslerine ilk programdan itibaren geniş yer verilmiştir. Örneğin 1883 yılına ait programda, her öğrencinin, Fransızca, Rumca, İtalyanca, Arapça ve İngilizce arasından dilediği iki yabancı dili yazma ve okuma konusunda iyi olacak şekilde öğrenmesi şart koşulmuştur (Özkul, 2012: 86).

Fakat özellikle Fransız basını ve yükseköğretim kurumlarında ticaret bilgisine yönelik gelişmeler/yayınlar, son dönem Osmanlı aydınları ve Ticaret Mektebi

tarafından takip edilmiştir. Bu dönemde Fransızca ticaret, iktisat ve muhasebe bilgisine yönelik eserlerin Türkçe'ye çevirileri yapılmıştır (Güvemli, 2000: 593-597; Özkul, 2016b). Mektepteki öğretimin de etkisiyle, 1900'lü yıllardan itibaren muhasebe konusunda önemli derecede yazın birikimi oluşmuştur. Hem bu mektebin öğretmenleri tarafından hem de mektep dışındaki yazarlarca kaleme alınan muhasebe kitaplarında Fransız etkisi barizdir. Kitapların birçoğu Fransızca kaynaklardan istifade edilerek yayımlanmıştır (Erçek ve Üsdiken, 2011: 231-232).

Ticaret erbabı olan bireyler yetiştirilmesi gerektiği fikrinden hareketle *Fransız Paris Ticaret Okulu* (Ecole de Hautes etudes Commerciales) modellenerek kurulan mektepte, Türkçe ile beraber Fransızca ticarî haberleşme ve yazışma ile ilgili uygulamalar da yapılmıştır. Örneğin; ticarî yazışma ile ilgili olan *yazı makinesi* (daktilografi) dersinde, öğrencilerin Fransızca makinelerde yazı yazmaya alışması sağlandıktan sonra Türkçe makinelere de yabancı kalmamaları gerektiği belirtilmektedir. Fransızca'dan Türkçe'ye, Türkçe'den Fransızca'ya tercüme yapılması ve Fransızca güzel yazıyı da öğretmek için *hüsn-i hat* derslerinin verilmesi; 19. yüzyılda eğitim alanında Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim olan Fransız ekolünün etkisidir.

Bununla beraber Ticaret Mektebinin 1916 yılındaki ders programında Kısım-ı Evvel'in eğitim sürecinde (ilk 3 yıl toplamda bir haftada 17 saat olmak üzere) Almanca dersinin zorunlu bir ders olarak Fransızca'yla eşit saatte verildiği görülmektedir (Tablo 4). Burada dikkat çeken nokta, daha önce Almanca da dâhil olmak üzere Fransızca haricindeki bütün yabancı dil derslerinin hep seçmeli ders olarak programda yer almasıdır. Fakat 1916 yılındaki programda, Almanca artık zorunlu bir yabancı dildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaseten Almanya ile sıkı ilişkiler içinde olmasının ve eğitim açısından da Alman etkisinin Türk eğitim sistemindeki ilk izlerinin, bu duruma sebep olduğu söylenebilir (Özkul, 2012: 71-73). Hatta 1916 yılına ait programda Kısım-ı Sâni'nin eğitim sürecinde (son 3 yıl toplamda bir haftada 9 saat olmak üzere) *Almanca ve Muhâberât-ı Ticâriye* dersi, zorunlu bir ders olarak *Fransızca ve Muhâberât-ı Ticâriye* ile eşit saatlerle verilmektedir. Bu durum da öğrencilere ulusal ve uluslararası ticaret dili öğretilirken Fransızca'nın yanında Almanca'nın da önem arz etmeye başladığını bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca 1916 tarihinden de önce Ticaret Mektebiyle ilgili olarak *Servet-i Fünûn Mecmuası*'nda 21 Ocak 1915 tarihinde yayımlanan Maarif Nezareti uzmanlarınca hazırlanan raporda Almanca için; "*Almanca lisân-ı âlem-i ticâretin*

şimdilik ikinci ve birkaç sene sonra muhakkak birinci mißtâhı olacağından, Ticâret Mektebi şakirdânının müddet-i tahsîliyesi zarfında Alman lisânının dahî hakkıyla elde etmesini temîn edecek dersler konulacak, yani haftada 32 saat dersin, mutlakâ 12 saati Fransızca ve Almanca'ya münhasır olacaktır. Tâlî kısmın son sınıfında, usûl-i defterî ve ilm-i eşya ve coğrafya-yı iktisâdî gibi bazı dersler Fransızca lisân ile tâlîm olunacak ve bu derslerde muallimin sâde Fransızca takrîr etmesine ve o yolda ecvibe almasına îtinâ edilecektir. Kezâlik âlî kısmın son sınıfında dahî bir iki ders behemehâl Almanca tadrîs edilecektir.” şeklinde dikkat çekici ifadeler kullanılmıştır (Servet-i Fünûn, 1915: 162-163).

Fakat her ne kadar bu tarihlerde devlet Almanya ile yoğun siyasi ilişkiler içinde bulunuyor ve Almanca ders saatlerinde artış görünüyor olsa da, Ticaret Mektebi öğretimde Fransız kaynaklara olan bağlılığını sürdürmüştür. Yukarıdaki 1915 tarihli raporda, ticaret eğitiminde Almanca'nın yakın bir gelecekte etkili olacağına dair ifadeler bulunsa da mektep, bu tarihte ve sonrasında ticaret eğitimi dili olarak Fransızca'yı tercih etmiştir. 1883, 1894, 1913 ve 1916 yıllarına ait müfredat programlarında, yabancı dil açısından en çok üzerinde durulan ve öğrenilmesi zorunlu olan tek yabancı dil Fransızca'dır. Özellikle 1894 ve 1913 yıllarına ait programlarda adında *ticaret* kelimesi geçen derslerin önemli bir kısmı Fransızca olarak verilmiştir. Almanca ise, ancak 1916 yılındaki programda Fransızca gibi ders programında zorunlu dersler kategorisinde kendisini göstermiştir. Bu müfredat programına göre, Fransızca derslerinde en temel seviyeden en üst düzeye gelinceye kadar ticaret bilgisinin öğretimi planlanmıştır. Almanca dersinin içeriklerinde ise, *ticaret bilgisi öğretimine* kıyasla, *temel dil bilgisi öğretimine* daha çok yer verildiği dikkat çekmektedir. Bu durum Almanca'nın yabancı dil öğretimi düzeyinde kaldığını, kısmen ticaret eğitimiyle irtibatlandığını, fakat ticaret eğitimi dili açısından Fransızca'nın yerini al(a)madığını göstermektedir. Çünkü Ticaret Mektebinin 1883-1916 tarihleri aralığındaki ticaret öğretiminde, Fransız kaynaklara olan bağlılığın sürdürüldüğü net bir tutum gözlenmektedir.

Değerlendirme ve Öneriler

Öncelikle bu çalışmada, Ticaret Mektebinde verilen dersler üzerinde icra edilen kategorize etme yaklaşımının gelecekte, içerikler ve dersler konusunda bilgi birikiminin artmasıyla beraber daha da farklılaşabileceği ifade edilmelidir. Çalışma içerisindeki her 5 tabloda da dersler, *ticaretle ilgili dersler* ve *genel dersler* olmak üzere 2 ana kategoride incelenmiştir. Ticaretle ilgili dersler kategorisi altında; mu-

hasebe, ticaret, ticârî matematik, iktisat, ticârî yazışma gibi ticaret bilgisini verme ve geliştirme odaklı dersler bulunmaktadır. Genel dersler kategorisi altında ise; *lisân, hukuk, matematik, sosyal bilimler, tabiat bilimleri, güzel yazı* gibi bilgi ve kültür dersleri bulunmaktadır.

Ticaret Mektebi için belirtilebilecek önemli noktalardan başında, kurumun kendisi hakkında *ismiyle müsemma* tabirini kullanılabilme imkânını bizlere sunması gelmektedir. Çünkü Ticaret Mektebinin hangi döneminde olursa olsun tüm programlarında, ağırlıklı *ticaret bilgisini aktarmaya odaklanılan* dersler mevcuttur. Fakat incelenen farklı tarihlerdeki programlara göre bu derslerde odaklanılan alanlar farklılaşmaktadır. 1883 yılına ait programa göre ticaretle ilgili dersler, genel derslerin 1/3'i iken 1913 yılındaki programda ise ticaretle ilgili dersler, genel derslerin 2/3'sini oluşturmaktadır. 1916 yılına ait Kısım-ı Evvel ve Kısım-ı Sâni şubelerinde ticaretle ilgili dersler, genel derslerin yaklaşık olarak yarısını teşkil etmektedir.

Ticaretle ilgili dersler kategorisi açısından 1883, 1894 ve 1913 yıllarına ait programlarda ağırlık noktasını, *ticaret* kavramının ders adında yer aldığı ve içeriğinde de ticaret bilgisi bulunan dersler oluşturmaktadır. Ders saatlerine ulaşamadığı için net bir ifade kullanılamamakla beraber, 1894 yılında hazırlanan 3 yıllık ders programının içindeki derslerde ağırlık noktası yine *ticaret* derslerindedir. Çünkü toplamda 17 dersin 14 tanesinin adının içerisinde *ticaret* kavramının bulunması, ağırlık noktasının bu alanda olduğunu işaret etmektedir. 1916 yılındaki programda ağırlık noktaları Kısım-ı Evvel bölümünde *muhasebe*, Kısım-ı Sâni bölümünde ise *ticaret* derslerindedir. Yukarıda görüldüğü gibi, 1883 yılındaki ilk programdan itibaren 1916 yılına gelinceye kadar ticaret ile ilgili derslerin saatlerindeki artış dikkat çekmektedir. Ayrıca mektebin ilk açıldığı yıllarda çok ağır olan programının zaman içerisinde çeşitli müfredat reformlarıyla düzenlemeye tabi tutulduğu görülmektedir. Söz konusu tarihler arasındaki 30-35 yıllık süreç ise, müfredatlar açısından ticaret içerikli derslerin sayı ve ders saati olarak artış yakaladığı bir tabloyu göstermektedir. Bu durum, ticaret konusunda nitelikli bir eğitim verme amacıyla olan mektebin, zaman içerisinde hem kendini yenileme çabası içinde olduğunun hem de zamanla ticaret eğitimi konusundaki iddiasını güçlendirdiğinin ipuçlarını vermektedir.

Bu iddiasını güçlendirirken, devlete, millete ve memlekete, aldıkları ticaret eğitimi vasıtasıyla faydalı olacak bireyler yetiştirme yönelimiyle hareket eden Ticaret Mektebi, 1883-1916 tarih aralığında kamusal yönetim mekanizmalarından

gerek şahıslar gerekse de kurumlar nezdinde destek görmüştür. Örneğin 1883'te başlayan eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için mektebe, II. Abdülhamit'in ilgisiyle birlikte bizzat şahsi servetinden maddi destekte bulunarak ve Münif Paşa gibi önemli bir şahsiyetin ücretsiz ders vererek katkı sağlamaları söz konusudur. Bunun yanında Ticaret Nezareti ve İstanbul Ticaret Odası gibi kurumlar, mektepteki öğretim faaliyetlerinin verimliliğini artırmak adına destek veren paydaşlar konumundadırlar. Bu desteklere rağmen, 1883'ten II. Meşrutiyet'e kadar Ticaret Mektebinin kurumsal ihtiyaçlarının karşılanması ve öğretim sisteminin istenilen şekilde yürütülmesi noktasında eksikler bulunmaktadır. Osman Ergin bu konuda, "...Meşrutiyetin ilânı üzerine bütün bu nevâkis, ehemmiyet-i mahsûsa ile nazar-ı dikkate alındı..." cümlesini aktararak II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte devletteki yeni yönetim anlayışının mektep üzerindeki etkisini, kurumda yapılan müspet değişimler vasıtasıyla okumanın mümkün olduğunu belirtmektedir. II. Meşrutiyet sürecinde Ticaret Mektebinin eksikliklerinin dikkate alınarak, demirbaş (yazı makinaları, emtia numuneleri, hesap makinaları vs.) ihtiyaçlarının karşılanması, devletin ticaret öğretiminin verimliliği noktasındaki hassasiyetinin sürdürdüğünü göstermekte, hatta bu hassasiyetin daha da artarak devam edeceğinin ipuçlarını vermektedir (Ergin, 1977: 1144). Dolayısıyla 1883-1916 tarih aralığında, devletin kendisiyle kurduğu yakınlığa karşı gösterdiği gelişmeye yönelik reflekslerin, Ticaret Mektebinin kamusal yönetim kademesinden, gerek şahsi gerekse de kurumsal düzeyde *hususî* destek almasına yardımcı olduğu söylenebilir.

Ticaret Mektebinin öğretim faaliyetlerini sürdürdüğü tarihsel sürecin sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal etkileri, bu çalışmada ele alınan müfredat programlarındaki değişimlerde okunabilmektedir. Bu noktada öncelikle 1883-1916 tarih aralığında, mektebin müfredat programlarının geliştirilmesi adına *süreklî* çalışma yapıldığı belirtilmelidir. Ticaret Mektebi, 1883-1908 tarih aralığında yapılan ve detaylı olmayan müfredat programlarına bakıldığında daha çok, memleketi kötü gidişattan kurtaracak ticaret bilgisine sahip insan kaynağı yetiştirmeye odaklanan bir yükseköğretim kurumu görüntüsü sunmaktadır. II. Meşrutiyet'le birlikte ise mektebin önceki dönemlere göre daha dinamik bir değişim sürecine girdiği görülmektedir. Ticaret öğretiminin daha verimli bir şekilde yapılması için devletin desteğiyle zamanının ihtiyaçlarına göre karşılanma çabası mektebin müfredat programlarında gelişmeye ve değişikliğe gitmesine aracılık etmiştir. 1908 tarihindeki yönetim değişikliği; mektebin devletten maddi olarak destek almasına, yeni derslerin programına eklemesine ve dolayısıyla müfredatın geliştirilmesine vesile olmuştur. Tam da bu noktada 1916 tarihli müfredat programı, önceki programla-

ra nispeten eğitim-öğretim planlamasının daha detaylı bir şekilde yapıldığına dair net bir görüntü sunmaktadır. Bu programda son dönem Osmanlı'da bankacılık, sigortacılık, sanayi ve dış ilişkiler alanlarında devlet veya özel sektörde uzman insan kaynağına olan ihtiyacın (Fındıkoğlu, 1946: 57-58), mektep tarafından doğru bir şekilde okunarak, müfredat programına yansıtılan detaylı öğretim içerikleriyle karşılanmaya çalışıldığı söylenebilir. Özellikle I. Dünya savaşı yılları, Türkiye'nin iktisadi politikalarında, Fındıkoğlu'nun (1946: 56) ifadesiyle, "...*bereketli bir uyanıklığın vücuda geldiği...*" önemli bir dönemdir. Ticaret Mektebi de ülke çapında meydana gelen bu iktisadi uyanışa, programlarında yaptığı dönüşümlerle, doğru cevaplar verme gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir.

Bununla beraber Ticaret Mektebinin, Meşrutiyet'in I. Dünya Savaşı'na rastlayan yıllarında, devletin iktisadi politikaları ile yükseköğretim kurumlarının öğretim planlamalarının yakın etkileşimde olduğu bir dönemde, ticaret bilgisini mektep dışına da yaymaya çalıştığı görülmektedir. 1917 tarihinde bir anlamda sahip olduğu ticaret bilgisiyle toplumu yönlendirme hareketinin öncülüğünü yapmaya çalışan mektep bünyesinde, *Ticaret Mekteb-i Âlisi Mecmuası* adında bir dergi çıkartılmıştır (Fındıkoğlu, 1946: 54-58). Kuruluşu ve II. Meşrutiyet arasındaki süreçte mezunlarını ticarete yönlendirmeye çalışsa da bu konuda istediği talep düzeyini yakalayamayan Ticaret Mektebinin, ticaret hakkında bilgi sahibi olmak noktasında toplumu bilinçlendirmeye yönelik tutumları dikkat çekicidir. 1916 tarihli müfredat programında kadınlara yönelik şube açılması, yaşça küçük olanlar ve halen bir ticarethanede çalışmakta olanlar için derslere katılma imkânı sunulması, mektepte toplumun ticaret bilincini geliştirmek için öğretim planlaması yapıldığını göstermektedir.

Bu çalışmayla, incelenen dönemin şartlarına göre eğitim verdiği bireylerin, ticaret yapmak veya bir ticari müesseseyi yönetmek için, gerekli donanımlara sahip olmasını hedefleyen Ticaret Mektebinde, derslerin genellikle *ticaret* ve *muhasebe* ekseninde verildiği tespit edilmiştir. 1883 tarihli programda oransal üstünlük, 1894 tarihli programda ise sayıca üstünlük ticaretle ilgili derslerin alt başlığında yer alan *ticaret* kategorisindeki derslerdedir. Bu kategori içinde, bir ticari müesseseyi idare etmek için gerekli bilgileri, ticari haberleşmeyi, sektörel açıdan ticareti, ticaret yapma usullerini ve ticaretin kültürel-tarihsel olarak gelişimini öğretmeyi hedefleyen dersler bulunmaktadır. 1916 yılındaki programda ise Kısım-1 Evvel bölümünde oransal üstünlük *muhasebe* ve *ticari matematik*tedir. Bu bağlamda 1916 yılı programının tamamı için ticaret bilgisi temellerinin ilk 3 yılda *muhasebe* ve *ticarî matematik* dersleriyle atıldığı ifade edilebilir. Sonrasında ise

Kısım-1 Sâni'de oransal üstünlük tekrar *ticaret* içerikli derslere geçmektedir. Özetle, 1883-1916 tarih aralığında Ticaret Mektebinin, *ticaret ve muhasebe* bilgilerini önceleyen derslerin öğretimine odaklandığı belirtilebilir.

Hem ticaret uzmanı hem de iş dünyasına nitelikli insan kaynağı yetiştirmek misyonu ile kurulan Ticaret Mektebinin ders programlarını hazırlayanların, öğrencilerin o günün ticaret dünyasına entegrasyonunu kolaylaştırmak için yabancı dil öğretimine de önem verdiklerini göstermektedir. Kuruluşundan itibaren yabancı dil öğretimini önemseyen mektebin, 1916 tarihine ait programında da öğrencilerin Kısım-1 Sâni'de son yıl yabancı dil eğitiminden taviz verilmemesi gereken Sanayi, Konsolosluk ve Banka alanlarından birini seçmelerinin söz konusu olduğu görülmektedir. Yani ihtisaslaşmaya yönelik ticaret eğitiminin temelinde de yabancı dilin ihmal edilmediği ve hatta Fransızca ile beraber Almanca'nın da öğrenilmesi gerektiğine dair bir düşüncenin varlığından da söz etmek mümkündür. Bu durumda programı hazırlayanların; o günün ticaret hayatına, devlet mekanizmasına veya kendi özel teşebbüsüne yönelecek olan öğrencilere, yabancı dil konusunda yeterli olabilmeleri için, gerekli düzenlemeleri yapma bilincinde ve çabasında oldukları söylenebilir.

Bununla beraber Ticaret Mektebi dersleri kategorize edilirken, nazari dersler ve tatbiki dersler ayrımı da gelecekteki işletmecilik eğitimi tarihi alanı konusundaki çalışmalara katkı sağlayabilir. Çünkü Ticaret Mektebi dersleri konusunda merak edilebilecek bir nokta da, bu derslerin, nazariyat veya tatbikat ağırlıklı olduğu konusudur. Bu bağlamda daha sonra yapılacak kategorize etme çalışmalarında bu ayrım da dikkate alınabilir. Bu noktada araştırma aşaması tamamlanan ve yazım süreci devam etmekte olan bir çalışmaya göre (Özkul, 2018-yazım aşamasında), Ticaret Mektebinde verilen derslerde hiç azımsanmayacak oranda ticaret usul ve ilkelerini ele alan derslerin *tatbikat* yani *uygulamaya/pratiğe dönük* bir şekilde verildiği tespit edilmiştir. Bu çalışma sonuçlarındaki oransal bulgular ilerleyen zamanda sunularak, ticaret eğitiminin Türkiye'deki önemli bir aktörü olan Ticaret Mektebinin *tarz-ı tedrisât* açısından da net bir tablosu elde edilebilecektir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında; 19. yüzyılda Avrupa'da ve/veya Türkiye'de *işletme/işletmecilik* eğitimi almanın *ticaret* eğitimi almakla aynı anlama geldiği görülmektedir. Çünkü hem Fransa'dan modellenen okul hem de Türkiye'de modellemeyi yapan mektep ve sonrasında mektepler, *ticaret* vurgusuyla tanımladıkları öğretim yapıları altında zamanın ihtiyaçlarını karşılamak için o günün ticaret

eğitimine odaklanmışlardır. Bununla beraber farklı sosyal, ekonomik, kültürel koşullarda varlığını koruyabilme yönetsel yetisine sahip olan o günün ticaret erbablarını yetiştirme iddialarını sürdürmüşlerdir.

Bu sebeple çalışma, 1883-1916 yılları arasında, mektepteki eğitimin *usûl-i ticaret dönemi* olarak adlandırılabilceğine dair yeni bir tanımlama ve kavramsallaştırmayı önermektedir. Ayrıca bu çalışmada önerilen kavramsallaştırmayla mektebin 1916 sonrası müfredatları, döneme dair sosyokültürel, ekonomik ve siyasi gelişmelerin sürece katkısı da göz önüne alınarak farklı tanımlamalarla betimlenebilir. Örneğin mektebin, banka, sanayi ve konsolosluk şubeleriyle ihtisaslasmaya başlanıldığı ve bunun geliştirilerek sürdürüldüğü 1916 sonrası döneminin, *ih̄tisâs-ı ticaret dönemi* olarak tanımlanması önerilebilir. İhtisaslasmâ döneminin, 1930 sonrası *Alman işletme iktisadî ekolü* ve 1950/54 sonrası *Amerikan işletmecilik ekolü*yle etkileşimi üzerinde durularak daha sonra yapılacak çalışmalar için önemli bulgular ortaya konulabilir.

Türk yükseköğretiminde işletmecilik eğitiminin temelini teşkil eden ve her kurum gibi dönemsel değişimlere uğrayan Ticaret Mektebinin, müfredat programlarında gözettiği ağırlık noktaları konusundaki detaylı çalışmaların, işletme yazınına zenginleştireceği düşünülmektedir. Türkiye’de mevcut işletmecilik eğitiminin köklerini ve taşıyıcılarını tanıtarak, tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü betimleme çabasında olan bu çalışmanın, bundan sonra işletmecilik eğitimi tarihine yönelik yapılacak araştırmalara yol gösterici bir arka plan bilgisi ve farklı bir bakış açısı sağlayacağı umulmaktadır.

Kaynakça / References

- Alkan, İ. ve Yazman, A. T. 1953. *İktisat ve ticaret ansiklopedisi*. 9. Cilt, İstanbul.
B.O.A., A.AMD. 350-10. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri*.
- B.O.A., İrade Maarif, 1312.R.23. *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri*.
Birinci tertip düstur. 1886. 1. Cilt, 4. Zeyl, 97-107.
- Çankaya, A. 1968-69. *Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler*. 1. Cilt, Mars Matbaası, Ankara.
- Çelebi, E. 1983. *Yüzyıllık mezunları ile İstanbul Yüksek Ticaretliler 1883-1983*. Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul.
- Çelebi, S. 1939. *Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi 1939 yılı*.
Dersâadet Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisinin programı. T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Kütüphanesi.
- Erdem, Y. T. 2011. II. Abdülhamid döneminde ticaret eğitimi. Öztürk, C. ve Fındıkcı İ. (Ed.). *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e armağan: 641-657*. Pegem Akademi, Canteğin Matbaası, Ankara.
- Erçek, M. ve Üsdiken, B. 2011. İşletme iktisadı: Türkiye'de bir akademik disiplinin oluşumu gelişimi ve sonüü. Tokdemir, E., Günçavdı, Ö. ve Kayam, S. S. (Ed.). *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a armağan-Yakın tarihimizin iktisadi panoraması: 229-260*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ergin, O. 1977. *Maarif tarihi*. Cilt 3-4, Eser Matbaası, İstanbul.
- Fındıkoğlu, Z. F. 1946. *Türkiye'de iktisat tedrisatı tarihçesi ve İktisat Fakültesi teşkilatı*. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Güvemli, O. 2000. *Türk devletleri muhasebe tarihi-Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. 3. Cilt, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Güvemli, O. 2003. *İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri tarihi*. Birinci Baskı, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Güvemli, O. 2005. Türkiye'de ticaret liselerinin kuruluş öyküsü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 28: 16-23.
- İnceoğlu, F. S. 2005. Tanzimat'ta bir düşünür ve bürokrat: Münif Paşa ve iktisat tasavvuru. *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 19 (2005/2): 231-264.
- Mardin, Ş. 2010. Türkiye'de iktisadi düşüncenin gelişmesi (1838-1918). *Siyasal ve sosyal bilimler: 51-115*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kühne, A. 1939/1925. *Mesleki terbiyenin inkişafına dair rapor*. Devlet Basımevi, İstanbul.
- Lanza, A. R. 1961. *Ticaret eğitiminin tarihi ve prensipleri*. İstiklal Matbaası, Ankara.

- Oluç, M. 1973. Türkiye’de işletmecilik öğretiminin tarihçesi. *Sevki ve İdare Dergisi*, Yıl: 8(63): 9-13.
- Öz-Alp, Ş. 1972. *Yeni gelişmeler karşısında işletme yöneticileri ve işletmecilik eğitimi*. Sevinç Matbaası, Ankara.
- Özkuş, A. S. 2012. *Türk yükseköğretiminde işletme eğitimi (1883-1954)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Özkuş, A. S. 2016a. Servet-i Fünûn Mecmuası’nda yayımlanan Ticaret Mektebi yazıları üzerine bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25: 323-338.
- Özkuş, A. S. 2016b. Türk yönetim yazınında ilk Taylorizm yayınlarına yönelik bir transkripsiyon çalışması. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 1 (2): 59-98.
- Özkuş, A. S. 2018. Ticaret Mektebi derslerinin nazari ve tatbiki boyutları üzerine bir inceleme "1883-1916". (Yazım aşamasında).
- Quataert, D. 2006. Tanzimat döneminde ekonominin temel problemleri (1992). İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.). *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu: 730-740*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Servet-i Fünûn. 1915. Mülkümüzde ticaret ve sanayi meslekleri-Ticarette, sanayide bigâneliğimiz-Ticaret Mektebi-Âlisinin ıslâhı-Maârif Nezâretinin himmeti. *Servet-i Fünûn Mecmuası*, 21 Ocak, 48/1233: 162-163.
- Seyitdanlıoğlu, M. 2006. Tanzimat dönemi Osmanlı sanayii (1839-1876). İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.). *Tanzimat-değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu: 711-728*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ticaret Mektebi-Âlisi müfredatlı ders programı*. 1913. Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Ticaret Mektebi-Âlisi talimatname ve müfredatlı ders programı*. 1916. Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Unat, F. R. 1964. *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Milli Eğitim Basım Evi, Ankara.
- Üsdiken, B. 2003. Türkiye’de iş yapmanın ve işletmenin akademikleştirilmesi 1930-1950. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (1): 119-147.
- Üsdiken, B. 2004. The French, the German and the American higher education for business in Turkey, 1883-2003. *New Perspectives on Turkey*, 31: 5-38.

Ek-1

Ticaret Mektebi Ders İçerikleri (1916)

1916 yılına ait “Ticaret Mekteb-i Âlisi Talimatname ve Müfredatlı Ders Programı” adlı kitapta, Ticaret Mekteb-i Âlisinde gösterilecek bütün derslerin içerikleri detaylı bir şekilde verilmektedir. Çalışmanın bu kısmında, Osmanlı alfabesi ile yayımlanan kitap içerisindeki “ticaret bilgisini önceleyen” ders içerikleri transkripsiyona tâbi tutulmuş ve içeriklerin “konu başlıkları” orijinal haliyle sunulmuştur. Bunun nedeni 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, Türkiye’de geçerli olan ticaret öğretiminin, akademik ifade biçimini çözümlenmeye çalışmak adına birikim ve motivasyon sağlamaktır.

Muhasebe ile İlgili Dersler

Mâlûmât-ı Ticâriye ve Usûl-i Muhâsebe-i Ticâriye	Birinci Kısım; Mâlûmât-ı Ticâriye: •Ticaret, •Tâcirler, •Mübâdelât-ı Ticâriye, •Mübâdelâta Mûteallik Evrâk, •Gümrükler, •Umûmî Mağaza, Dok ve Antrepolar. İkinci Kısım; Usûl-i Muhâsebe-i Ticâriye: •Başlıca İstîlâhât, •Hesâbât, •Defâtîr, •Kayd-ı Muâmelât, •Tesis-i Hesâbât, •Tensik-i Defâtîr (Yevmiye Defteri, Defter-i Kebir, Mîzan Defteri, Envanter Defteri), •Envanter Maddeleri, •Bilanço, •Muâmelât-ı Muhtelifenin Usûl-i Muzâafe Kavâidine Tevfikân Muamele-i Kaydiyesi (Hesâb-ı Zatî Muâmelâtı, Komisyon ve Emanet Muâmelâtı, Ortaklık Muâmelâtı, Şirket Muâmelâtı)
Usûl-i Muhâsebe-i Mâliye	Birinci Kısım; Banka ve Borsa Muâmelât ve Muhâsebesi: •Bankalar (Menşei, Tarifi vb.), •Bankalarda Devâir Teşkilâtının Hutût-i Esâsiyesi (Vezne Dâiresi, Cüzdan Dâiresi, Borsa Emirleri Dâiresi, Hesâbât-ı Cârîye Dâiresi, Hukûk Müşavirliği, Evrâk Dâiresi, Şuûbât Dâiresi, Muhâberât Dâiresi, Muhâsebe-i Umûmiye Dâiresi), •Banka Muhâsebesi, •Bankaların Tesis ve Teşkili, •Banka Muâmelâtı (Nakit Tevdîâtı, Senedât-ı Ticâriye İskontosu vb.), İkinci Kısım; Sigorta Muâmelâtı ve Muhâsebesi, Üçüncü Kısım; Bir Ticaret Bankasının Bir Aylık Monografisi
Muhâsebe	Birinci Kısım; Banka ve Borsa Muâmelât ve Muhâsebesi: •Bankalar, •Bankalarda Devâir Teşkilâtının Hutût-i Esâsiyesi, •Bankaların Tesis ve Teşkili, •Banka Muâmelâtı (Nakit Tevdîâtı, Senedât-ı Ticâriye İskontosu, Senedât-ı Ticâriye Bedelâtının Tahsilî, Eshâm ve Tahvîlât, Çek-Poliçe ve İtibar Mektubu Keşidesi, Şanj ve Arbitraj, Nakl-i Hesâb, Borsa Muâmelâtı, Eshâm ve Tahvîlâtın Neşri, Kuponların İskontosu ve Tahsil-i Bedelâtı, Kasa İcarı, Hesâbât-ı Cârîye). İkinci Kısım; Usûl-i Muhâsebe-i Sınâiye: •Sanayiye Ait Muâmelât-ı İbtidâiye, •Bir Müessese-i Sınâiyenin Teşkilât ve Tesisâtı. Üçüncü Kısım; Diğer Husûsî Muhâsebeler (Usûl-i Muhâsebe-i Zirâiye, Sigorta Muhâsebesi, Usûl-i Muhâsebe-i Nakliyat). Dördüncü Kısım; Tetkik ve Tefîş-i Kuyûd

Usûl-i Muhâsebe-i Sınâiyye ve Zirâiyye	Birinci Kısım; Usûl-i Muhâsebe-i Sınâiyye: •Sanayiye Ait Mâlûmât-ı İbtidâiye, •Bir Müessesesi-i Sınâiyyenin Teşkilât ve Teşisâtı (Gayet muhtasar bir sûrette) Bir Şirketin Sûret-i Tesis ve Teşkilî, Muhtelif Dairelerin Teşkilî (Merkez Kalemi, Fen Kalemi yahut Dâiresi, Ticaret Kısmı, Muhâsebe Dâiresi). İkinci Kısım; Usûl-i Muhâsebe-i Zirâiyye: •Evvlen Tarîfât-ı Umûmiye (Ziraat, Memelektimizde Ziraat, Çiftlik İdâresi Usûlleri, Ziraat İdareleri vb.) •Nebâtât Ziraati, •Hayvân Beslemek, •Bir Çiftliğin Tesis ve Teşkil ve İdâresi, •İtibâr-ı Zirâî, •Müessesât-ı Zirâiyye (Ziraat Sanayi ve Ticaret Odaları), •Kısım-ı Fennî, •Âlât ve Edevât-ı Zirâiyye vb. Üçüncü Kısım; Usûl-i Muhâsebe-i Nakliyât
Ticaret Muhâsebesi Tatbikâtı	Bu dersin içeriği; "Münferiden icrây-ı ticaret eden bir tâcir muâmelâtının mükemmel monografisi yani bilûmum muâmelâtının, defâtirinin ve hesâbâtının ve evrâk ve vesâik-i hesâbiyesinin bir müsvedde usûlünde bittecrûbe beyân ve îzâhı; ticarethânenin tesis ve tefrîşi, ithâlât ve ihrâcât ve komisyon, emânet, vekâlet, ortaklık ve muhtelif spekülasyon muâmelâtına müteallik muhâsebenin tatbikâtı icrâ edilecektir." şeklinde belirtilmektedir.

Ticaretle İlgili Dersler

Muhâberât-ı Ticâriye	•Mukaddime: Alelumûm Mekâtib, Mekâtib-i Âdiye ile Mekâtib-i Ticâriye arasındaki Esaslı Farklar. •Birinci Fasil: Âlât ve Vesâit-i Müsta'mele (Muharrerât ve Muhâberât-ı Ticâriye'nin Eşkâli, Zarflar, Kopya Mürekkepleri vb.). İkinci Fasil: Müessesâtta Muhâberât Kısmı ve Tahrîrât Katipleri (Bu memurünün dâire ve derece-i salâhiyetleri, ifâ eyledikleri rol vb.), •Üçüncü Fasil: Muhâberât ve Muharrerâtın Defâtire Kayd ve Tescili. •Dördüncü Fasil: Vesâit-i İrsaliye. Beşinci Fasil: Muharrerât ve Muhâberâtın Tasnifi. Altıncı Fasil: Muharrerât ve Muhâberât-ı Ticâriye'nin Cihet-i Hukûkiyeleri. Yedinci Fasil: Üslup ve Lisân-ı Ticârî. Sekizinci Fasil: Muharrerât ve Muhâberât-ı Ticâriye'nin Tasnif ve Taksimi. İhtâr: "İlk yedi fasılda mâlûmât-ı muhtasara ile iktifâ olunup sekizinci fasılda cihet-i tatbikiyeye daha ziyâde ehemmiyet verilecektir."
Mâlûmât-ı İhsâiye	Birinci Kısım; 1-Medhal: •İhsâiyâtın Tarifi, •Hâdisât-ı hayatiye ile iktisadiye, mâliye, hukûkiye ve ictimaiye ve alelumûm hâdisât-ı tabiiye hakkında istihsâl-i mâlûmât için "ihsâ"ya hissedilen lüzûm. 2-Ameliyât-ı Muhtelif-i İhsâiye. İkinci Kısım; İhsâiyât-ı İktisadiye: 1-Ticaret İstatistikleri, 2-Sanâyi İstatistikleri, 3-İhsâiyât-ı Mâliye. Üçüncü Kısım; •Nüfus İstatistikleri: Ticarete taalluku itibâriyle hâl ve hareket-i nüfus hakkında mâlûmât-ı ihsâiye cemine hissedilen lüzûm

Mâlûmât-ı Hukûkiye	Kânûn-ı Ticaret; Medhal: Tarîfât, Kânûn-ı Ticaretimizin Tarihçesi. 1-Kânûn-ı Ticaret ve Daire-i İcraatı: •Kânûn-ı Ticaretin Menâbı, •Muamelât-ı Ticâriye. 2-Eşhâs: •Tüccarın Havas ve Ehliyetleri, •Ticaretin Hukûk ve Vezâifi, •Dellallar ve Simsarlar, •Vekiller, •Kolektif Şirketleri, •Adi Komandit, •Anonim Şirketleri, •Hisseli Komandit, •Sermayesi Mütahavvil Şirketler, •Koperatif Şirketleri. 3-Eşya: •Ticarethane (Ünvan-ı Ticaret, Alâmet-i Fârika), •Emtia ve Sûret-i Tedâvülü, •İtibar ve Sûret-i Tedâvülü, •Senedât-ı İtibariye, Emre Muharrir Senedât (Polîçe, Çek vs.). 4-Taahhüdât-ı Ticâriye: •Tarîfât-ı Umûmiye (Mukâvelenin Akdi, Bey', Bayinin Vezâifi, Müşterinin Vezâifi), •Borsa Muamelâtı ve Rapor Mukâvelesi, •Vekâlet ve Komisyon vb. 5-Ticaret-i Bahriye Kanunu. 6-İflâs
Emtia-i Ticâriye	•Hubûbât: Buğday, Çavdar, Pirinç vesâire. •Bakliyat: Mercimek, Nohut vesâire. Baharat, Süt ve Mahsûlâtı, İncir, Üzüm vb..., •Elyâf-ı Nesciye, •Mevâdd-ı Madeniye, •Eşcâr (Kerestelerin envai), •Mahrûkât, •Enkâz-ı Hayvâniye ve Nebatiye, •Mevâdd-ı İnşaiye, •Değerli Taşlar, •Madenler, •Mahsûlât-ı Kimyeviye. İhtâr: "Muallim Efendi hîn-i tedriste, emtianın numûnelerini talebeye göstererek ecnâs-ı muhtelifesine, sûr-i istîmâliyesine, merâkiz-i istihsâliye ve istihlâkiyesine, hâsîlât-ı seneviyesi mikdarına ve ticâret veya sanâyî nokta-i nazarından mühim addolunan husûsât-ı sâiresine dâir izâhât-ı lâzime i'ta eyleyecektir."
İktisâd-ı Ticârî	İktisâd-ı Ticârî-i Millî; •Ticaret Hakkında Mâlûmât-ı Umûmiye-i Esâsiye (Ticaret, Tarif ve Mahiyeti, Tavsiyi, Ticaret Memleketleri), •Ticaretin Şubât-ı Esâsiyesi, Muhtelif Nokta-i Nazarlar Göre Ticaret, •Devr-i İbtidâî Teşkilât-ı Ticâriyesi (•İlk Tâcir, •İlk Muamele-i Ticaret), •Devr-i Hâzır ve Teşkilâtı (Kollektif ve Komandit Ticaret Şirketleri, Hisse Senetli Şirketler), •Ticaret-i Beynelmîlel, •Ticaret-i Milliye, •Meskûkât, •Evrâk-ı Nakdiye, •Senedât ve Evrâk-ı Ticâriye, •Bankalar, •Mikyâsât, •Ticaretin Tensiki
Hukûk-ı Ticârî	•Medhal; Ticaret ve Hukûk-ı Ticaret, Hukûk-ı Ticaretin Tarih ve Menâbı-ı Hâzırası, Kânûn-ı Ticaretin Muhteviyât-ı Umûmiyesi ve Tarihçesi. Muamelât-ı Ticâriye ve Tüccar; •Birinci Bâb; Fasl-ı Evvel: Muamelât-ı Ticâriye. Fasl-ı Sâni: Tüccar ve Ânların Vezâif-i Husûsiyesi. Fasl-ı Sâlis: Şirketler. •İkinci Bâb; Mukâvelât-ı Ticâriye hakkındadır. Birinci Fasl: Bilumüm Mukâvelât-ı Ticâriye Hakkında Müttehaz Kavâid. İkinci Fasl: Bey'-i Ticârî. Üçüncü Fasl: Rehn-i Ticârî, Umûmî Mağazalar. Dördüncü Fasl: Komisyonculuk. Beşinci Fasl: Nakliye Komisyoncuları ve Muâmelâtı. Altıncı Fasl: Senedât-ı Ticâriye. •Üçüncü Bâb; İflâs, Birinci Fasl: İlan-ı İflâs, İkinci Fasl: Masa, Üçüncü Fasl: Resmen Muamelât-ı İflâsiyeye Müdahale Edenler, Dördüncü Fasl: Masa Muamelâtının Sûret-i Tesviyesi. •Dördüncü Bâb; Ticaret Mahkemeleri-Ticaret Odaları

Nakliyât ve Târifeler	1-Nakliyât Hakkında Tetkikât-ı İktisâdiye. 2-Turûk-ı Nakliye Hakkında Ahkâm-ı Umûmiye. 3-Karayolları. 4-Dâhilî Seyr-i Sefâin. 5-Nakliyât-ı Bahriye. 6-Şimendüfer ve Tramvaylar (Târifeler, Netâyic-i Umûmiye)
Târih-i Ticaret ve Sanayi	•Târih-i Ticaretin Mebdei ve Târih-i Siyasî ile Münasebeti. •Mısırlılar, Keldaniler, Asurîler, Babiller, Fenikeliler vb. •On üçüncü Asırda İtalya Cumhuriyetleri. •Amerika'nın Keşfi, İspanyollar. •Rönesans ve Reform. •On Yedinci Asırda Ticaret. •Fransa'nın Bahriye ve İstimar Kuvvetinin Tevsii. •Yeni Kavâidi-i İktisadiye, İslahat Harekâtı (Terakkiyât-ı Sınâiye ve Ticâriye). •Ticaret ve Demokrasi. •Yeni Siyaset-i Ticâriye. •Düvel-i Muazzama. •On Dokuzuncu Asırda Amerika. •İstanbul'un Fethinden Tanzimat'a Kadar Memâlik-i Osmaniy'e'nin Ahvâl-i Ticâriyesi. •Devr-i Hamîdî (Ticarete Teşvikât-ı Cedîde, Ticaret Mektebi, İdâdilerde Ticaret Şubelerinin Kûşadı). •Devr-i Meşrutiyet

Ticârî Yazışma Ağırlıklı Dersler ve İçerikleri

Yazı Makinesi	•Türkçe, Latin Vesâire Hurufâtıyla Yazı Yazmak İçin İmal Edilmiş Yazı Makineleri Hakkında Mâlûmât. •Türkçe Yazı Makinelerinin Geçirmekte Olduğu Son Devre-i Tekâmül. •Makine İle Yazı Yazmak (Talimler ve Temrinler). İhtâr: "Talebe Fransızca makinelerde yazı yazmaya istinâs peydâ etmekle beraber Türkçe makinelere de yabancı kalmayacaktır. Talebenin bilhassa tuşlara bakmaksızın yazı yazabilmeleri ciheti temin olunacaktır. Talebeye verilecek temrinât dâimâ ticârî mektuplar, faturalar vesâire gibi evrâk-ı ticâriye olacak; katiyen diğer husûsâta müteallik yazı numuneleri verilmeyecektir. Makine ile klişeye yazı yazmak, makine îanesiyle müteaddid nüshalı kopyalar istihsâl etmek ve daha sâir husûsât talebeye tedris ve irâe olunacaktır."
İstenografi	•Tarihçesi. •Memleketimizde İstenografi. •Mile-i Ecnebiyede Ticaret ve Devâir-i Hükumette Sûret-i İstimâli. •Ehemiyyeti. •İstenografide Kavâid-i Esâsiye. •Muhtelif Başlıca İstenografi Usûlleri. Tenbih: "Talebenin bir dereceye kadar İstenografi ile not tutabilmelerini temin edecek kadar İstenografiye istinâs hâsıl edilmek icâb eder."
Daktilografi	•Yazı Makinelerinin Tarihçesi, •Fevâid ve Ehemiyyeti, •Envâi ve Yazı Makinesinin Aksâmı: Klavye, Nev'leri, Düşme Mekanizması, Muâvin Düşmeleri vs. •Bir Yazı Makinesinin (Remington) Mekanizmaları Hakkında Malûmât-ı Kâfiye, •Yazı Makinesinin Sûret-i İstimâli. "Makineyi usûlü dâiresinde kullanabileceğine ve on parmak istimâliyle yazabileceğine kanaat getirilen talebeye makinede tatbikât yaptırılacaktır. Talebeye verilecek temrinât dâimâ ticârî mektuplar, çek, poliçe, emre muharrir senet, fatura vesâire gibi evrâk ve vesâik-i ticâriye olacak; katiyen diğer husûsâta müteallik yazı numuneleri verilmeyecektir. Makine îanesiyle müteaddid nüshalı kopyalar istihsâl etmek usûlü ve daha sâir husûsât talebeye tedris ve irâe olunacaktır."

Ekonomi Ağırıklı Dersler

Coğrafya-yı İktisâdî	•Tarihi, Maksat ve Gâyesi. •Sanayi-i İhrâciye ve Zirâiye. •Hayvân Yetiştirmek. •Mahsûlât-ı Nesciye. •Mahsûlât-ı Mâdeniye (Sanayi-i İmâliye, Ticaret, Vesâit-i Nakliye vb.)
İlm-i İktisâd	Mâlûmât-ı Umûmiye: •İlm-i İktisadın Tarihi ve Mevzuu. •İstih-sâlin Âmilleri (Tabiât, Sa'y ve Amel, Sermaye, Makineler). •Teş-kîlât-ı İstih-sâliye. •Teşebbüs: Teşebbüsâtın Envâ-ı Muhtelifesi (Tröstler, Karteller, Teşebbüs-i Azîme ve Sağire vb.)
İktisâd	•Tedâvül-i Servet (Mübâdele, Kıymet ve Fiyat, Meskûkât, Ti-carete vb.). •İnkisâm-ı Servet (Hakk-ı Mülkiyet, Fâiz, Amelenin Ücreti, Amelenin Ahvâl-i İctimaiyesi ve Ânın Şerâit-i Terfihiyesi, Nüfus ve Muhâceret vb.). •İstihlâk-i Servet (Mütalaa-i Umûmiye ve İstihlâkâtın Envâr: İstihlâkât-ı Umûmiye ve Husûsiye, İsrâf ve Sefahet, Hisset, Tasarruf, Sigortalar vb.). •İlm-i İktisadın Hulâsâ-i Tarihiyesi (İlm-i İktisadın Bidâyet-i Zuhûru, Ticâriyyûn, Fیزیokrat, Klasik Mektepler ve Adam Smith, Meslek Tarihi Yahut Alman Mektebi, Manchester Mektebi, Sosyalizm, Kominizm, Anarşizm, Nihilizm, Saint Simon, Fourier, Marks, Zirâî Sosyalizm, Hükümet Sosyalizmi vb.)

Ticârî Matematik Ağırıklı Dersler

Hesâb-ı Ticârî	•Mikyâsât ve Meskûkat (Mikyâsât ve Meskûkât-ı Osmaniye, Mikyâsât ve Meskûkât-ı Ecnebiye vb.). •Yüzde Kaideleri. •Tak-sim-i Mütênâsib. •Fâiz-i Müfred. •İskonto (Dahilî ve Haricî Nev'leri, İskontoda Thoyer Usûlü vb.). •Hesâbât-ı Cârîye. "İhtâr: Tedrîsât, tatbîkî ve amelî bir tarzda ve bir çok temrînler hallettirilmek sûretiyle icrâ edilecek ve bilhassa mikyâsât ve meskûkât tatbîkâtına ehemmiyet verilecektir"
Hesâb-ı Malî ve Sarrâfî	•Altın ve Gümüş Mevâddın Hakîki, Târîfe ve Ticârî Kıymetleri, Altın ve Gümüş Madenlerinin Borsa Fiyat Cetveli. •Meskûkât. •Altın ve Gümüş Meskûkât ve Mevâddın Arbitraji. •Kambiyo. •Kambiyo Arbitraji. •Menkul Kıymetler (Eshâm-ı Umûmiye ve Husûsiye, Likidasyon/Tasfiye-i Hesâb, İştira vb.). •Menkul Kıymetler Arbitraji
Cebr-i Malî ve Sarrâfî	•Âmâl-i Cebriye ve Birinci ve İkinci Derece Muadêlâtının Tekrarı. •Silsileler ve Logaritma. •Fâiz-i Mürekkebe. •Taksit. •İstikrâzât. •Cedâvil-i Müstahzarının Tarz-ı İstîmâlî
Riyâziyât-ı Mâlîye	•Fâiz-i Mürekkebe. •İrad. •Taksit. •Hesâb-ı İhtimâlât. •Sigorta

Ticaret ve Banka Şubesi İhtisas Dersleri

Mâlî Piyasalar ve Banka Siyaseti	1-Tarîfât. 2-Bankaların Tekâmül-i Tarihiyesi. 3-Bankalar Hakkında Ahkâm-ı Kânuniye. 4-Bankalar Arasında Taksîm-i Âmâl. 5-Banka Ticaret Teşebbüsü. 6-Devletin İtibara İhtiyacı. 7-Taksîmât (Osmanlı Bankası, Yabancı Devletlerin Bankaları vb.)
----------------------------------	--

Ticaret ve Şebenderlik Şubesi İhtisas Dersleri

Teşkilât-ı Siyasiye-i Düvel	Ticaret ve Şebenderlik Şubesinin ihtisas dersleri arasında olan bu derste; Dünya Devletlerinin Yönetim Şekilleri ve Hukuk Sistemleri hakkında bilgiler verilmektedir (Almanya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Macaristan, Rusya, İtalya, Flemenk, Belçika, İskandinavya Memleketleri, İspanya, İsviçre, Amerika Hükümet-i Müttefikası, Balkan Hükûmâtı, İran Hükümeti, Çin ve Japonya)
Hukûk-ı Düvel ve Muâhedât-ı Ticâriye	•Hukûk-ı Umûmiye-i Düvel; Hukûk-ı Düvelin Tarif ve Tarihi ve Hâl-i Hâzır. Hukûk-ı Düvelin Menâbı. Devletlerin Aksâmı. Devletin Tarifi ve Şerâiti. Devletlerin Münasebeti vb. Muâhedât-ı Ticâriye Hakkında Malumât-ı Mufassala. •Hukûk-ı Husûsiye-i Düvel; Tarifi, Mevzuu, Menâbı. Hukûk-ı Ecânib. Mâlumât-ı Tarihiye. Memâlik-i Sâirede Hukûk-ı Ecânib, Memâlik-i Osmâniye'de Hukûk-ı Ecânib. Muamelât-ı Ticâriyenin Hukûk-ı Husûsiye-i Düvelce Tetkiki. Şirkât-ı Ticâriye. Ecnebî Anonim Şirketleri Hakkındaki Kavânin ve Mukarrerât

